

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU**  
**UČITELJSKI FAKULTET**  
**ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

**STELLA SUDAR**

**DIPLOMSKI RAD**

**UČENICI S OŠTEĆENJEM VIDA**

**Zagreb, studeni**

**2015.**

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU**  
**UČITELJSKI FAKULTET**  
**ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**  
**(Petrinja)**

**PREDMET: INKLUZIVNA PEDAGOGIJA**

**DIPLOMSKI RAD**

**Ime i prezime pristupnika: STELLA SUDAR**

**TEMA DIPLOMSKOGA RADA: UČENICI S OŠTEĆENJEM  
VIDA**

**MENTOR: doc.dr.sc. Jasna Kudek Mirošević**

**Petrinja, studeni 2015.**

## SADRŽAJ

## SADRŽAJ

SAŽETAK.....	3
SUMMARY.....	4
1. UVOD.....	5
1.1. Oštećenja vida i karakteristike kod djece i učenika osnovnoškolske dobi.....	6
1.2. Psihosocijalni, spoznajni i socijalni razvoj djece s oštećenjem vida.....	9
1.3. Uloga obitelji.....	13
1.3.1. Odnos roditelja prema teškoći.....	14
1.4. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA S OŠTEĆENJEM VIDA.....	15
1.5. ODGOJNO-OBRAZOVNA INKLUZIJA.....	19
1.6. INDIVIDUALIZIRANI ODGOJNO-OBRAZOVNI PROGRAMI.....	24
1.6.1. Praćenje i ocjenjivanje učenika s teškoćama.....	26
1.7. KOMPETENCIJE UČITELJA.....	28
1.8. STRATEGIJE POUČAVANJA NA NASTAVI.....	28
1.8.1. Postupci i strategije poučavanja za slijepu djecu.....	29
1.8.2. Opći savjeti za rad u razredu sa slijepim djetetom.....	30
1.8.3. Savjeti za pomoć slabovidnom djetetu.....	30
1.8.4. Igra kao poticaj za uspješnu inkluziju slijepog djeteta.....	31
1.8.5. Uloga crteža kod učenika oštećena vida.....	33
1.9. PRILAGODBA NASTAVNIH MATERIJALA U RADU S UČENICIMA OŠTEĆENA VIDA.....	35
1.9.1. Hrvatski jezik i književnost.....	35
1.9.2. Matematika.....	36
1.9.3. Priroda i društvo.....	37
1.9.4. Likovna kultura.....	38
1.9.5. Tjelesna i zdravstvena kultura.....	38
1.9.6. Glazbena kultura.....	38
2. ISTRAŽIVANJE.....	41
2.1. Svrha, cilj i hipoteze istraživanja.....	41
2.2. Metode istraživanja.....	41

2.3.Ispitanik.....	43
2.4. Rezultati ispitivanja i diskusija.....	44
2.4.1. Metode koje su učitelji koristili u pružanju odgojno-obrazovne podrške.....	46
3.ZAKLJUČAK.....	50
LITERATURA.....	51
PRIVITAK 1.....	53
PRIVITAK 2.....	54
PRIVITAK 3.....	55
Kratka biografska bilješka.....	56
Izjava o samostalnoj izradi rada.....	57

## SAŽETAK

Slabovidnim učenicima u nastavi pružaju podršku učitelji, stručni suradnici, pomoćnici u nastavi, roditelji koji su najvažniji, ali i ostali vršnjaci iz razreda. Takvim učenicima sluh i ostala osjetila važni su u spoznajnoj percepciji okoline jer su nadopuna za oštećen vid. Učitelj treba poticati i razvijati svijest o različitosti učenika i prihvaćanju njih. Za učenike s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama izrađuju se individualizirani odgojno-obrazovni programi koji se temelje na procjeni sposobnosti, interesa i potreba učenika. U radu sa učenicima oštećena vida koriste se neka specifična sredstva i pomagala. U odgojno-obrazovnom procesu velika je uloga igre kao poticaja za uspješnu inkluziju slijepog i slabovidnog djeteta. Individualne značajke ovise o tome koliki je stupanj gubitka vida, u kojoj dobi se pojavilo oštećenje, njegovim uzrocima. Trebamo biti upoznati sa značajkama pojedinog učenika i informirani o učeniku oštećenoga vida. To se postiže uvidom u dokumentaciju, prikupljanjem informacija iz intervjua s učenikom, roditeljima, neposrednim praćenjem funkcioniranja učenika. Važno je istaknuti da učenici s oštećenjem vida na nastavi funkcioniraju vrlo slično učenicima bez teškoća.

Ključne riječi: podrška, oštećenje vida, različitost, individualizirani postupci, inkluzija

## **SUMMARY**

Visually impaired students to continue providing support to teachers, professional associates, assistants in the classroom, parents are the most important, but other peers from the class. Such students hearing and other senses are important in cognitive perception of the environment because they are a supplement to the visually impaired. The teacher should encourage and develop an awareness of the diversity of students and acceptance of them. For students with special educational needs are made individualized educational programs based on an assessment of skills, interests and needs of students. In working with students with visual impairments use some specific aids. In the educational process is a big role of the game as incentives for successful inclusion of blind and visually impaired children. Individual features depend on the degree of vision loss, at what age appeared damaged, its causes. We need to be familiar with the features of the individual student and informed about visually impaired student. This is accomplished by examining the documents, gathering information from interviews with the student, parents, direct monitoring of the functioning of student. It is important that students with visual impairments on the teaching function similar as regular students.

Key words: support, visually impaired, diversity, individualized educational programs, inclusion

## 1. UVOD

Počeci integracije slijepog djeteta u redoviti sustav odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj nalazimo u drugoj polovici 19. stoljeća. Usprkos trudu nekih učitelja i pedagoga tek 1966.godine prvi slijepi učenik upisan je u redovnu školu. Slijepa djeca, bez dodatnih oštećenja, danas prate nastavu u redovnom školskom sustavu obrazovanja. Ako slijepo dijete zadovolji sve kriterije, odnosno ako su sve psiho-fizičke sposobnosti dovoljne, ono se upućuje u redovnu osnovnu školu ([www.ffzg.unizg.hr/.../Zrilic,%20S.%20-%20Djeca%20s%20posebnim%20...](http://www.ffzg.unizg.hr/.../Zrilic,%20S.%20-%20Djeca%20s%20posebnim%20...)). Pokazalo se da učitelji uspješno provode predviđeni nastavni program s učenicima oštećenog vida. Prema podacima MZOS-a Republike Hrvatske broj djece oštećena vida u osnovno-školskim ustanovama postupno raste. Učenici s teškoćama u osnovnoškolskom sustavu odgoja i obrazovanja obrazuju se na osnovu Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi i važećih pravilnika kao Pravilnik o postupku utvrđivanja psihofizičkog stanja učenika te sastavu stručnih povjerenstava, Pravilnik o osnovnoškolskom I srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju, Pravilnik o načinima, postupcima i elementima vrednovanja učenika u osnovnoj i srednjoj školi te Pravilnik o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu i odgojno-obrazovnoj skupini u osnovnoj školi. (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Pretpostavke za uključivanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama su: pristupačnost škole (bez arhitektonskih barijera, prijevoz učenika, osobni pomoćnik, pomoćnik u nastavi), edukacija učitelja za rad s učenicima s posebnim obrazovnim potrebama (cjeloživotno učenje), opremljenost potrebnim specifičnim didaktičkim i rehabilitacijskim sredstvima i pomagalicama, osiguranje potpore stručnog suradnika stručnjaka za edukacijsko-rehabilitacijsku podršku, osiguranje edukacijsko-rehabilitacijske potpore putem mobilnog stručnog tima stručnjaka odgovarajuće specijalnosti iz posebne ustanove za školovanje učenika s teškoćama ili druge organizacije za stručnu podršku, izmjene i obogaćivanje programskih sadržaja (diferencirana, bonus nastava i drugo), promjene u zakonu i provedbenim propisima.

## 1.1. Oštećenja vida i karakteristike kod djece i učenika osnovnoškolske dobi

Slabovidnost je poremećaj vidnog sustava karakteriziran oslabljenim ili zamućenim vidom u oku koje je inače normalno.

([http://www.nadbiskupijasplit.com/katehetski/centri/Rad\\_s\\_djecom\\_s\\_ostecenjima\\_vida.pdf](http://www.nadbiskupijasplit.com/katehetski/centri/Rad_s_djecom_s_ostecenjima_vida.pdf) )

Slabovidnom osobom smatra se osoba koja ima ostatak vida manji od 40% i pri tom se koristi standardnim ili uvećanim tiskom.

Sljepoćom se smatra bez obzira na oštrinu vida nesposobnost čitanja slova ili znakova veličine Jaeger 8 na blizinu. (font Times New Roman 22) Tada je potrebna edukacija na Braillovom pismu.

Slijepom se osobom smatra osoba koja ne može čitati crni tisak veličine Jaeger 8 (Font Times New Roman 22) pa se koristi brajicom (Fajdetić, Nenadić, 2012).

**Prema stupnju oštećenja sljepoća se dijeli na:** potpuni gubitak osjeta svjetla (amauroza) ili na osjet svjetla bez ili s projekcijom svjetla. Ostatak oštine vida na boljem oku uz najbolju korekciju od 0,02 do 0,05 uz suženje vidnog polja na 20 stupnjeva ili ispod 20 stupnjeva. Koncentrično suženje vidnog polja oba oka s vidnim poljem širine 5 stupnjeva do 10 stupnjeva oko centralne fiksacijske točke.

**Prema stupnju oštećenja slabovidnost se dijeli na :** oštrinu vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,1 do 0,3 i manje, oština vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,3 do 0,4.

Suvremena hrvatska škola pretpostavlja inkluziju djece s posebnim obrazovnim potrebama. Konvencija o pravima djeteta zalaže se za potpun i dostojanstven život djece s posebnim obrazovnim potrebama u društvenoj zajednici. Prema Planu razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005. – 2010., usvojenom od strane Vlade RH 2005, predviđeno je i za učenike s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama besplatno i obvezno osnovnoškolsko obrazovanje, s težištem školovanja u blizini mjesta stanovanja, čime se osigurava pravo djece na odrastanje u vlastitoj obitelji. Zakon propisuje da svoj djeci, bez obzira koje teškoće imali, mora biti dozvoljeno pohađanje škole. Sva djeca moraju biti poučavana na načine i u razredima koji im pomažu da uče (Fisher, Cummings, 2008).

Pozornost se usmjerava na mogućnosti i potrebe učenika, individualizaciju odgojno obrazovnoga rada i uvođenje raznolikih sadržaja i oblika rada, osposobljenost učitelja.



Primjenjuju se rehabilitacijski programi kao dodatna podrška učenicima te uključuju osposobljeni asistenti u nastavi.

Ostvarivanje suvremenih pristupa učenicima s posebnim obrazovnim potrebama podrazumijeva i promjene u terminologiji. Hrvatski nacionalni obrazovni standard (HNOS) rabi terminologiju u skladu sa suvremenim poimanjem ljudskih prava. Nazivljem se ne podržavaju stereotipi kojima se učenici s posebnim obrazovnim potrebama označavaju kao manje vrijedni.

Učenikom s teškoćama smatra se svako dijete koje ima teškoće u učenju (znatno veće od svojih vršnjaka), zbog čega mu je potrebna posebna odgojno-obrazovna podrška. Prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (2015) skupine vrsta teškoća su:

1. Oštećenja vida
2. Oštećenja sluha
3. Oštećenja jezično-govorne-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju
4. Oštećenja organa i organskih sustava
5. Intelektualne teškoće
6. Poremećaji u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja
7. Postojanje više vrsta teškoća u psihofizičkom razvoju.

Oštećenje vida je kompleksan problem i postoje različite definicije oštećenja vida. Oštećenje vida je senzoričko oštećenje koje kod osoba uzrokuje slabovidnost ili sljepoću. Može se reći da je oštećenje vida svako stanje vida koje otežava izvršavanje aktivnosti svakodnevnog života, a zahtijevaju vidnu percepciju.

Oštećenje vida može se opisati kao bilo koje stanje u kojem je vidna percepcija drugačija od onoga što se smatra normalnim. Vidna percepcija definira se uglavnom oštrinom i širinom vidnog polja. Oštećenje vida zahvaća područje senzoričke, ali i utječe na cjelokupan razvoj i život osobe. To nije samo medicinski problem, već je i psihološki, edukacijski, socijalni (Galić-Jušić, 2004).

Uzroci oštećenja vida u ranoj dječjoj dobi dijele se na urođene i stečene. Pod urođena oštećenja spadaju razna naslijeđena i oštećenja vida nastala različitim uzrocima tijekom trudnoće (oštećenja vidnog živca i cerebralna oštećenja vida). Stečena oštećenja vida se odnose na oštećenja nastala tijekom ili nakon poroda, oštećenja vida uzrokovana traumom

oka ili glave te infekcijom oka. U istraživanju se navodi da za djecu mlađu od 9 godina učestalost slabovidnosti iznosi 0,80 na 1000 i učestalost sljepoće 0,28 na 1000. Posljednjih 10 godina nije primijećeno povećanje

ove učestalosti

([www.ffzg.unizg.hr/.../Zrilic,%20S.%20%20Djeca%20s%20posebnim%20...](http://www.ffzg.unizg.hr/.../Zrilic,%20S.%20%20Djeca%20s%20posebnim%20...)).

Emocionalni problemi u ponašanju kod djece s oštećenjima vida ovise o tome kakva je prilagodba djeteta na svoje stanje i sposobnost nošenja sa svakodnevnim stresom te sposobnost inkluzije u sredinu „videćih“. Također, najviše ovise o roditeljskom prihvatanju djeteta s oštećenjem vida (Jurić-Šimunčić i sur., 1982).

Znakovi koji pokazuju da dijete ima problem: tužan ili neprijateljski izraz lica, "traljav" ili napet stav tijela, plačljiv glas, pogrđan govor, nervozne ponavljajuće navike (grize nokte, gnječi rub odjeće), povlači se od okoline, pojačani strah od novih situacija, često pokazuje ljutnju i osjećaj nesreće uz agresivne ispade (Fajdetić i sur., 2007).

Uz samo oštećenje vida postoje i eventualne dodatne teškoće u razvoju.

1. Djeca oštećenog vida s blaže izraženim teškoćama u razvoju su slabovidna djeca koja na boljem oku, uz korekciju, imaju 10 do 40 % normalne oštine vida. Zatim djeca s ostatkom vida većim od 40 posto, ali prognozom pogoršanja vida te djeca koja na boljem oku imaju ostatak vida 5 do 10 posto, ali se njime uspješno služe. Tu se ubrajaju i praktično slijepa djeca s ostatkom vida od 5 posto ili vidnim poljem do 20 stupnjeva te potpuno slijepa djeca ako uz oštećenje vida nemaju nikakvo drugo oštećenje.

2. Djeca oštećenog vida s jače izraženim teškoćama u razvoju su slijepa i slabovidna djeca koja imaju i smetnje u drugim razvojnim područjima. To su smetnje u motorici, teškoće držanja tijela, usporen intelektualni razvoj, lakši gubitak sluha.

3. Djeca oštećenog vida s izrazitim teškoćama u razvoju su ona djeca koja uz oštećen vid imaju smetnje na socijalnom i emocionalnom području, s umjerenom ili težom mentalnom retardacijom, sa simptomima autizma, težim stupnjem cerebralne paralize, umjerenim ili težim gubitkom sluha, epilepsijom (<http://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/ostecenje-vida-3/>).

## **1.2. Psihosocijalni, spoznajni i socijalni razvoj djece s oštećenjem vida**

### **a) Psihosocijalni razvoj**

Postoje velike individualne razlike kod djece oštećena vida (čak veće nego u populaciji djece bez oštećenja) i ona imaju i neke specifične osobine. Roditeljsko prihvatanje djeteta s oštećenjem vida je bitno jer o njemu ovisi kako će se dijete prilagoditi na svoje stanje, nositi sa svakodnevnim stresom te uključiti u sredinu „videćih“. Roditelji doživljavaju tešku emocionalnu krizu (početni šok, nevjericu, poriču postojanje oštećenja ili umanjuju njegovu težinu) kad se suoče sa spoznajom da im je dijete slijepo ili slabovidno. Često doživljavaju niz vrlo teških i neugodnih osjećaja kao što je duboka tuga što njihovo dijete nije savršeno i zdravo, osjećaj krivnje da su u nečemu pogriješili i štetno utjecali na djetetov razvoj, ljutnju što se to dogodilo baš njima, strah i tjeskobu od neizvjesne budućnosti.

Bez kvalitetne socijalne podrške partnera, šire obitelji, prijatelja niti stručne psihološke pomoći, često ne mogu odžalovati to oštećenje i prihvatiti dijete u potpunosti.

Ogorčenje roditelja će štetno utjecati na dijete, ali i cijelu obitelj. Negativno će djelovati i na komunikaciju s okolinom (širom obitelji, susjedstvom, stručnjacima, školom). Kod većine slijepe djece pojavljuje se plašljivost, uznemirenost, povučenost, smanjena komunikativnost, težnja bježanja od realnosti. Dijete se boji otvoreno pokazati agresivnost zbog povećane zavisnosti od okoline pa se često pojavljuje prikrivena, pasivna agresivnost. Slijepo dijete ne može uspostaviti kontakt očima, ne može dobiti potpunu povratnu informaciju kako drugi prihvaćaju njegove osjećaje, niti može vidom prepoznati tuđe emocionalne reakcije. To ga čini nesigurnim, jače zavisnim i opreznim, može doći do emocionalne zbrke (Fajdetić i sur., 2007).

Manje su izražene osjećajne reakcije jer dijete ne može izrazima lica i gestama imitirati i po modelu učiti pokazivanje emocija. Te osobitosti su manje izražene kod slabovidne djece.

Roditelji koji su intuitivno ili uz stručnu pomoć prebrodili neugodne emocije koje su se pojavile kod suočavanja s tim da njihovo dijete ima oštećen vid i koji se primjereno nose sa svakodnevnim stresom, povoljno utječu na razvoj svog djeteta. Oni prihvaćaju dijete kao cjelovitu osobu, realno se odnose prema djetetovom oštećenju, potrebama, mogućnostima i ograničenjima. Stvaraju emocionalno uravnoteženo okruženje za njegov razvoj i pred njega ne postavljaju pretjerane zahtjeve niti ga prezaštićuju. Dijete razvija sigurnost, povjerenje, pozitivnu sliku o sebi. To je temelj prihvatanja vlastitog oštećenja vida, motiviranog učenja,

samostalnosti, aktivnog odnosa sa okolinom te razvoja socijalno-komunikacijskih vještina. Dijete oštećena vida će se razvijati po psihološkim zakonitostima kao i djeca bez oštećenja ako su roditelji u tom smjeru postupili. Lakše će se socijalizirati i uključiti u grupu vršnjaka i prilagoditi očekivanjima sredine (vrtić, škola).

#### b) Spoznajni razvoj

Djeca oštećena vida od rođenja ili ranog djetinjstva ne mogu i ograničena su u vizualnom promatranju i praćenju što za posljedicu ima onemogućavanje ili ograničenje vizualnog učenja. Zato nastaju veliki problemi u usvajanju modela ponašanja, ophođenja s drugima, usvajanju svakodnevnih vještina te stvaranju realne slike o svijetu. Slijepa djeca su sklona povlačenju, življenju u vlastitom svijetu, čestim ponavljajućim radnjama – stereotipima. Slijepo dijete na početku prima različite zvukove nad kojim nema nikakvu kontrolu (javljaju se i nestaju bez djetetove aktivnosti). Zvuk dobiva značenje tek nakon taktilne, motoričke i zvučne integracije. Naime, kad dijete upozna opipom, pokretima ruku i sluhom zvučnu loptu, baci je na pod te čuje karakterističan zvuk kod pada, ono će znati što se dogodilo. Zvuk nije tako poticajan motivator kao vid.

Tek nakon jedne godine slijepo dijete će znati što zvuk znači. Rani senzomotorički razvoj kasnije se razvija zbog vizualnih prepreka i poteškoća, a to se teško nadoknadi. Kod slabovidne djece postoji koordinacija oko-ruka, dok se kod slijepih razvija koordinacija uho-ruka. To će kasnije usporiti razvoj fine i grube motorike. Slijepo dijete ne može istodobno i brzo opaziti situaciju kao oni koji vide. Takvo dijete se orijentira na osjetila kojima opaža pojedinačno (sluh, opip, kretanje). To dovodi do smanjenja sposobnosti pojmovnog mišljenja. Zbog nedovoljnih perceptivnih podataka nastali podaci imaju drugu strukturu, predodžbe su drugačije. Slijepo dijete ne može provjeriti neku informaciju pa stvara sliku koja se razlikuje od slike djeteta koje vidi. Ostatak vida kod slabovidne djece pomaže kod vizualne percepcije. One su često nepotpune i iskrivljene pa se dopunjuju drugim osjetilima.

Intelektualni razvoj djece oštećena vida je specifičan i sporiji od intelektualnog razvoja druge videće djece. Na taj sporiji razvoj pozitivna slika o sebi povoljno utječe. Dobar spoznajni potencijal djeteta oštećena vida može u velikoj mjeri nadoknaditi ograničenja slijepoće i slabovidnosti (Fajdetić i sur., 2007).

Ako kod kasnije oslijepljele djece postoje ranije predodžbe i usvojeni pojmovi to je pozitivno za daljnji kognitivni razvoj. Kod djece oštećena vida, posebice slijepe, slušno pamćenje je često odlično razvijeno. To im pomaže u školovanju i na njega se oslanjaju. Međutim, postoji sklonost verbalizmu, prividno spretnom govornom izražavanju i reprodukciji sadržaja, ali bez stvarnog razumijevanja i znanja. Kako bi se to izbjeglo, potrebno je davati dodatna objašnjenja, povezati novi pojam sa stvarnim postojećim iskustvom i prethodno formiranim pojmovima.

U radu sa slijepom djecom treba koristiti tzv. „vizualne“ riječi, jer slijepi doživljavaju i percipiraju pomoću opipa i sluha, a korištenje tih riječi je dobro za socijalizaciju. Kod susreta sa slijepim djetetom često ljudi osjećaju nelagodu i sažaljenje koje treba prevladati upoznajući dijete kao cjelovitu osobu sa svim osobinama, ograničenjima i mogućnostima (Fajdetić i sur., 2007).

Istraživanja i iskustva pokazuju da se djeca s oštećenjem vida u prosjeku bolje prilagođavaju socijalnom okruženju, nego djeca s drugim oštećenjima. Istraživanje rezultata inkluzije djece oštećena vida u redovne osnovne škole u Hrvatskoj pokazuje da učenici bez oštećenja žele i rado pružaju pomoć slijepim i slabovidnim učenicima. To ne znači da treba opteretiti videće učenike i nametnuti im obvezu pomaganja. Učenici oštećena vida koji su uspješniji u školi su bolje prihvaćeni od videćih učenika u razredu. Ostali učenici ih percipiraju kao kompetentne i jednakovrijedne, a to motivira na učenje i afirmaciju u drugim aktivnostima. Učenici s oštećenjem vida koji su uključeni u redovne osnovne škole gotovo se i ne žale na poteškoće u učenju ili na nerazumijevanje nekih učitelja. Najveći problemi su socijalna izolacija, neprihvatanje vršnjaka (emocionalno i fizičko zlostavljanje), nelagoda kad treba tražiti ili odbiti pomoć okoline.

U razrednom odjelu treba razvijati i poticati poštivanje različitosti, razvoj pozitivne slike o sebi kod svakog djeteta te poticati afirmaciju pojedinaca na različitim područjima. Učenik oštećena vida će se uspješno uključiti u svoju okolinu ako ga potičemo da bude samostalniji i da aktivno sudjeluje u svim aktivnostima. Ostala djeca u razredu pomagat će mu kad bude potrebno i prihvatiti ga kao kompetentnog člana razrednog odjela. Takva atmosfera i ozračje će motivirati učenika s oštećenjem vida da nauči i postigne još više (Fajdetić i sur., 2007).

### c) Socijalni razvoj

Važno je razvijati senzorno-perceptivnu, emocionalnu, verbalnu i motoričku komunikaciju. Potrebno je dijete što prije uključiti u rehabilitacijske programe. Treba ga uključiti u svakodnevne aktivnosti najprije pomažući mu, a kasnije da radi samostalno. Djecu oštećena vida valja poticati na samostalno kretanje i da preuzima brigu o vlastitim stvarima. Dijete treba učiti da i ono pomaže drugima. Omogućiti mu druženje s ostalom djecom, bez i sa oštećenjem vida.

Socijalni kontakt lakše se ostvaruje s vršnjacima. Svako dijete s oštećenjem vida (bez dodatnih oštećenja) treba uključiti u redovni dječji vrtić jer to pozitivno utječe na njegov cjeloviti razvoj i olakšava mu uključivanje u redovnu osnovnu školu. Ako dijete uz oštećenje vida ima i dodatna oštećenja (mentalnu retardaciju, tjelesnu invalidnost, gluhoću, ADHD sindrom ili u školi specifične teškoće učenja - disleksiju), ne preporuča se uključivanje u redovne dječje vrtiće i škole. Posebne potrebe djeteta su presložene i zahtijevaju posebne uvjete (manju grupu, individualan rad, različite rehabilitacijske programe, tim stručnjaka) da dijete može napredovati. Čestim odvajanjima od roditelja zbog medicinskih zahvata i boravaka u bolnici, rehabilitacije ili školovanja u posebnim ustanovama je pojačana nesigurnost djeteta oštećena vida. Slijepo ili slabovidno dijete često ne može razumjeti situaciju potpuno, okolina mu se čini nepredvidiva i može je samo u ograničenoj mjeri kontrolirati. Ne čudi da djeca s oštećenjem vida na stres reagiraju obrambeno, nepoželjnim ponašanjem. Oblici tog ponašanja mogu biti aktivni (agresivnost, destruktivnost, hiperaktivnost, otpor prema autoritetu) ili pasivni (povlačenje u sebe, bezvoljnost, depresivnost) (Fajdetić i sur., 2007).

Socijalna inkluzija temeljni je problem osoba oštećena vida. Stoga je zadatak roditelja, odgojitelja, učitelja i defektologa osposobiti ih za što uspješniju socijalnu inkluziju. Kad socijalna sredina prihvati pojedinca, podrži ga i postavi mu realne zahtjeve tada se osoba može uspješno socijalno uključiti. Osoba s oštećenjem vida treba na prikladan način sudjelovati u svim aktivnostima u toj sredini. Time postaje njezin ravnopravni član. Socijalni razvoj je razvoj pojedinca, a socijalizacija obuhvaća i činitelje koji na pojedinca djeluju izvana.

Obitelj najviše i najranije utječe na razvoj djeteta. Stavovi i ponašanja roditelja prema djetetu oštećena vida mogu biti različiti, a to uvjetuje različite posljedice za djetetov socijalni razvoj. Možemo izdvojiti pet grupa roditeljskih stavova :

1. prihvatanje
2. negiranje
3. prezaštićivanje
4. prikriveno odbacivanje
5. otvoreno odbacivanje (Fajdetić i sur., 2007).

### **1.3. Uloga obitelji**

Obitelj je najvažnija podrška učeniku s oštećenjem vida u redovnoj osnovnoj školi. Roditeljima je od samog rođenja takvog djeteta potrebna pomoć. Roditelji često ne znaju kako postupati u razvoju, odgoju i obrazovanju djeteta. U tome im je potrebna pomoć i savjeti te ih treba podučiti kako ispravno postupati prema djetetu. Trebaju vjerovati stručnjacima jer su oni objektivniji u procjeni sposobnosti djeteta i pomažu im. Djeca oštećena vida znaju imati niži prag tolerancije na frustraciju od vršnjaka bez oštećenja jer često ne mogu u potpunosti zadovoljiti potrebe za igrom, druženjem, afirmacijom u raznim aktivnostima, prijateljstvom i ljubavlju. Da bi postigli školski i drugi uspjeh na sličnoj razini kao njihovi videći vršnjaci trebaju uložiti mnogo više truda i vremena, a to ih dodatno frustrira. Svakodnevne frustracije (ili stresni doživljaji) se nagomilavaju pa dijete u jednom trenutku može pretjerano reagirati na povod koji je naizgled neugrožavajući, netko fizičkom ili verbalnom agresivnošću, a drugi povlačenjem i depresijom. Ova djeca su uglavnom emocionalno i socijalno zrela što se očekuje za kronološku dob (zbog oštećenja, nedovoljnog iskustva i prezaštićivanja). Odražava se u ponašanju kao nedovoljna kritičnost, povodljivost, impulzivnost i česte promjene raspoloženja. Djeca s oštećenjem vida izložena su većem riziku za zlostavljanje od vršnjaka, ali i odraslih. Često su zlostavljani od druge djece verbalno, odnosno emocionalno (podcjenjuju ih, izruguju im se...) i fizički, jer ih doživljavaju kao manje kompetentne. Odrasli ih često kritiziraju jer su frustrirani njihovom sporošću ili polaganim napredovanjem (Fajdetić i sur., 2007).

### **1.3.1. Odnos roditelja prema teškoći**

Roditelji dožive emocionalnu krizu kod suočavanja s problemom djetetovog oštećenja vida. Njihovo ogorčenje štetno utječe na djetetov emocionalni razvoj. U jednom istraživanju na 47 majki djece s oštećenjima vida u dobi od 8 do 87 mjeseci stoji da one osjećaju veći stres nego majke djece bez teškoća. Stres se pojavljuje naročito u situacijama kod djetetove teškoće u ponašanju i njegova nekompetentnost. Nema povezanosti stresa s njihovom životnom dobi, zanimanjem ili prethodnim školovanjem. Majke osjećaju veći stres kad djetetove teškoće sve više ometaju dijete u svakodnevnim aktivnostima. Neki rezultati pokazuju da majke slabovidne djece osjećaju veći stres nego majke slijepo djece. Polaskom djeteta u vrtić ili školu kod roditelja se ponovno izaziva tuga (jer dijete ne može sudjelovati u svemu kao njegovi vršnjaci). Također strah i tjeskoba kako će se dijete uklopiti u novoj sredini, ogorčenje i ljutnja zbog poteškoća na koje nailaze. Osjećaji neće biti tako intenzivni ako su već "prorađeni" u početnom suočavanju s djetetovim oštećenjem i roditelji će moći pružiti djetetu kvalitetnu podršku. U vrtiću ili školi slijepo ili slabovidno dijete postaje svjesnije svog oštećenja i ograničenja.

Najpoželjnije je prihvaćanje djeteta od strane roditelja i čitave obitelji, njegovog hendikepa i ograničenja koje ono nosi (Milković, Šupe, 2013).

Posebno je važno da oba roditelja odgajaju dijete. Nervoza i zamor koji se mogu javiti u odgoju mogu se izbjeći dogovorom. U odgoju roditelji mogu podijeliti aktivnosti po afinitetima (npr. nakon učenja brajice s mamom, dijete s ocem odlazi u park na igru).

Uz roditelje, bitni su braća i sestre. Oni su nezamjenjivi u zajedničkoj igri, komunikaciji i svim aktivnostima u obitelji. Odnosi, organizacija i društvena zbivanja unutar obitelji utječu na djetetovo uključivanje u ostale društvene grupe. Zadaća je roditelja nizom aktivnosti i postupaka omogućiti djetetu da se uključi u društvo. Kod djece oštećena vida postoje ograničenja u uspostavljanju kontakta s okolinom (Fajdetić i sur., 2007).



## **1.4. Posebnosti za rad s učenicima s oštećenjem vida**

### **Preporuka učiteljima za rad s učenicima s oštećenjem vida**

Učenici s oštećenjem vida ne zaostaju u intelektualnom razvoju za svojim vršnjacima koji vide i svladavaju redoviti nastavni plan i program koji je predviđen za pojedini razred.

Specifični sadržaji za obrazovanje ovih učenika su: usvajanje Brailleovog pisma, vježbe vida, peripatologija (vježbe orijentacije i kretanja), uporaba tiflotehnike, usvajanje svakodnevnih i socijalnih vještina. Njih ostvaruju/provode specijalizirani stručnjaci za edukacijsko-rehabilitacijsku podršku. Učenici s oštećenjem vida upoznaju svijet, ostvaruju komunikaciju i uče koristeći se preostalim osjetilima. Za slijepe je najvažnija taktilna percepcija, sluh i govor. Svakako se koristi i ostatak vida ako postoji.

Učeniku s oštećenjem vida potrebno je omogućiti da sjedi na njemu najprimjerenijem mjestu u razredu uz individualnu rasvjetu radnih površina sukladno njegovim potrebama, obavijestiti ga o svim promjenama u organizaciji prostora (na primjer drugačiji raspored klupa, novi ormar). Treba mu dati dovoljno vremena za korištenje nastavnog materijala, omogućiti mu uporabu diktafona na satu. Provjeriti urednost pod školskom klupom ([www.ffzg.unizg.hr/.../Zrilic,%20S.%20-%20Djeca%20s%20posebnim%20...](http://www.ffzg.unizg.hr/.../Zrilic,%20S.%20-%20Djeca%20s%20posebnim%20...)).

Posebnosti u korištenju nastavnih metoda:

#### **Metoda usmenog izražavanja:**

Učitelj se ne može koristiti gestama i mimikom. Učinkoviti efekti za učenika oštećena vida su gramatički pravilan govor, mirnog tona, čist po izgovoru, dobre intonacije i ritma. Učitelj treba biti siguran da ga učenik s oštećenjem vida dobro čuje.

#### **Metoda razgovora:**

Govor je jako značajan za spoznaju svijeta kod učenika s oštećenjem vida.

Nastoji se ublažavati verbalizam jer često semantički sadržaji izgovorenog (značenje izgovorenog) ne odgovaraju stvarnom iskustvu učenika.

Treba provjeriti stoji li iza riječi iskustvo, odnosno primjerena predodžba riječi i pojmova (gledati, vidjeti, plavo, zeleno). Normalno se upotrebljavaju u komunikaciji s učenicima oštećena vida.

Davanje uputa treba biti konkretno, precizno i kratko (umjesto “ovdje” ili “tamo” koristiti “ispred tebe”, “pored tebe”, “s tvoje lijeve /desne strane”) (Fajdetić i sur., 2007).

### **Metode pisanih i ilustrativnih radova:**

Učenik oštećenog vida ne može prepisivati s ploče te mu je potrebno plan ploče i sadržaj osigurati na brajici ili uvećanom tisku koji će mu stajati na klupi. Sadržaj koji se zapisuje na ploču treba izgovarati glasno da učenik s oštećenjem vida može slijediti i zapisivati bilješke.

Opismenjavanje slijepih učenika na brajici provodi defektolog, a daljnji razvoj pismenosti teče paralelno s ostalim učenicima u razredu. Slijepi učenik dopunjava rečenicu, upisuje riječi i odgovara na pitanja tako da s listića na brajici čita zadatak i na posebnom papiru čita tražene riječi ili odgovore, a ispred svakog odgovora piše redni broj zadatka (ne prepisuje pitanja). Kontroliranje i ispravljanje pismenih radova na brajici u razrednoj nastavi provodi učitelj sam uz povremenu pomoć roditelja ili stručnjaka za edukacijsko-rehabilitacijsku potporu u predmetnoj nastavi. Učenik može sam pročitati svoj pismeni rad na brajici, a učitelj mu ukazuje usmeno na eventualne pogreške.

Mogu izrađivati neke tablice i dijagrame pomoću brajevog stroja, a za crtanje se koriste priborom koji se sastoji od folije za pozitivno crtanje i gumene podloge. Slabovidni učenici kod pisanja koriste obične ili specifične bilježnice ili posebno pripremljene listove papira s jače otisnutim crtama i većim proredom na bijeloj ili žućkastoj podlozi. Učenik bi trebao koristiti pisaljku (mekana olovka ili kvalitetan flomaster) koja ostavlja deblji trag. Slabovidni učenici za crtanje i slikanje upotrebljavaju isti pribor kao i videći učenici, ali im treba omogućiti više vremena za rad (Fajdetić i sur., 2007).

### **Metoda demonstracije**

Pri demonstriranju kad god je moguće treba koristiti stvarni predmet o kojem se govori, a zatim reljef, crtež ili sliku. Kod demonstracije pokreta i radnji učenik s oštećenjem vida treba biti model. Predmet koji se demonstrira valja dati učeniku u ruke uz dodatno govorno pojašnjenje i dovoljno vremena kako bi percipirao ostalim osjetilima. Kod demonstracije treba sliku opisati i objasniti u cjelini, a zatim pojedine dijelove slike. Prije samog gledanja dijapozitiva, filma, kazete, potrebno je usmeno objasniti učeniku o sadržaju koji će se prikazivati. Karte, sheme, dijagrami, tablice i skica za učenika s oštećenjem vida trebaju biti individualne, jednostavne, reljefne i oštrog kontrasta. Slabovidni učenici za gledanje skica, karti, tablica koriste se povećalom (Fajdetić i sur., 2007).

### **Metoda tiskanih radova**

Slijepi učenici se služe materijalima tiskanim na brajici (slova, brojke, simboli i ostali znakovi), ali mogu im poslužiti takozvane zvučne knjige (kazete, CD-e i računala koja pretvaraju pismo u govor). Slabovidni učenici čitaju crni tisak koji se treba prilagoditi njihovom vidnom stanju (font Times New Roman 14 do 20). Oštećenje vizualne percepcije može biti kombinirano s titranjem očiju i slabovidni učenici imaju teškoća u čitanju pa se preporuča korištenje tzv. zvučne knjige.

### **Metoda laboratorijskih radova**

Slijepi učenici ne mogu učiti imitacijom pa individualno uvježbavaju manipulirati predmetima, alatima i instrumentima. Učitelj ili videći učenik pomaže kod rada u grupi.

Kod rada izvan učionice treba osigurati pomoć vodiča za kretanje i upoznavanje prostora (Fajdetić i sur., 2007).

Na odabir nastavnih metoda utječu:

1. zadaci nastavnog predmeta
2. nastavni sadržaji pojedinog predmeta
3. značajke učenika (dodatne teškoće, adaptivni potencijal)
4. dob i predznanje učenika
5. učenikovo okruženje (obitelj, vršnjaci)
6. sustav potpore (pomoćnik, tiflopedagog)

([http://www.smn.hr/katehetski/centri/Rad\\_s\\_djecom\\_s\\_ostecenjima\\_vida.pdf](http://www.smn.hr/katehetski/centri/Rad_s_djecom_s_ostecenjima_vida.pdf)).

### **Nastavna sredstva i pomagala**

Osim standardnih nastavnih sredstava potrebna su i neka specifična sredstva i pomagala: udžbenici, radne bilježnice, kontrolni zadaci i radni listići na brajici i uvećanom tisku, zvučne knjige, brajev pisači stroj, prilagođeno prijenosno računalo, brajev papir, folija za pozitivno crtanje, prilagođeni pribor za crtanje, mape za odlaganje pisanih radova i reljefnih crteža, prilagođeni kalkulatori, povećala, prilagođeni mjerni instrumenti, prilagođene bilježnice za slabovidne učenike, prilagođene olovke i flomasteri, klupa s nagibom, stalak za čitanje, reljefne karte, globus, sheme, zvučna lopta

([http://www.smn.hr/katehetski/centri/Rad\\_s\\_djecom\\_s\\_ostecenjima\\_vida.pdf](http://www.smn.hr/katehetski/centri/Rad_s_djecom_s_ostecenjima_vida.pdf)).

### **Nastavna pomagala u radu sa slijepim učenicima**

Tablica i šilo, braillov stroj, geometrijski pribor, gumena podloga i folija za pozitivno crtanje, zvučni kalkulator, zvučne lopte, zvučne knjige.

### **Nastavna sredstva za rad sa slijepim učenicima**

Prilagođeni udžbenici, taktilni atlas, različiti (prilagođeni) modeli.

### **Nastavna pomagala za rad sa slabovidnim učenicima**

Povećala (džepna, stolna, elektronska), digitalna povećala, stalci za knjige, prilagođene klupe (klupe s nagibom), dodatna rasvjeta, diktafon, deblji (debeli) flomasteri, B3 olovke.

### **Nastavna sredstva prilagođena slabovidnim učenicima**

Prilagođeni udžbenici, radne bilježnice (uvećani tisak), prilagođene bilježnice.

### **Nabavka nastavnih sredstava i pomagala**

Udžbenici se nabavljaju od različitih nakladnika, besplatno iz Centra Vinko Bek, Udruge za unapređivanje školovanja slijepih i slabovidnih osoba, knjižnice za slijepe, Hrvatskog saveza slijepih i različitih drugih udruga. Druga nastavna sredstva po osobnom trošku

([http://www.smn.hr/katehetski/centri/Rad s djecom s ostecenjima vida.pdf](http://www.smn.hr/katehetski/centri/Rad_s_djecom_s_ostecenjima_vida.pdf)).

## **1.5. Odgojno-obrazovna inkluzija**

Dominantan pristup u suvremenom obrazovanju je pristup usmjeren učeniku. Važne su mogućnosti i potrebe učenika, potreba za individualizacijom u nastavi i osiguravanje dodatne podrške učenicima uz edukacijsko-rehabilitacijske programe. HNOS je u odgojno-obrazovnu praksu uveo promjene u terminologiji. To je uvedeno kako se ne bi podržavali stereotipi koji označavaju učenike s teškoćama kao manje vrijedne. U Nacionalnom obrazovnom kurikulumu stoji da svako dijete ima neke posebne razvojne potrebe. Odgojno-obrazovna ustanova je dužna osigurati sustavno poučavanje učenika, poticati i unapređivati njihov razvoj prema sposobnostima i sklonostima. Vrednovanje se odnosi na cjelovito praćenje i poticanje

individualnog razvoja svakog učenika. Nacionalni okvirni kurikulum naglašava da se učenike s teškoćama vrednuje u procesu praćenja koji se odnosi na utvrđivanje stvarnoga psihofizičkog stanja (s težištem na sposobnostima i mogućnostima), na uočavanje mogućnosti za razvoj kompenzacijskih vještina i sposobnosti u dijelu funkcija koje su potpuno ili djelomično izgubljene te na utvrđivanje teškoća koje su trajne (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

U skladu s potrebama učenika, nastoje se osigurati opća i specifična didaktička sredstva i pomagala koja učenicima omogućuju učinkovite kanale primanja i interpretiranja potrebnih informacija, ovisno o postojećoj teškoći. Ovakva opremljenost traži potrebna financijska sredstva koja znaju nadilaziti mogućnosti škole kako bi se udovoljilo potrebnim standardima. Teži se takvoj organizaciji rada koja će svim učenicima, i onima s teškoćama, omogućiti optimalno učenje i sudjelovanje u nastavnim i izvannastavnim aktivnostima (broj učenika u razredu, broj uključenih učenika s teškoćama, potpora pomoćnika u nastavi...) (Igrić i sur., 2015).

U redovitim školama utvrđuju program školovanja učenika u redovitim razredima po redovitom nastavnom programu uz primjenu individualiziranih postupaka i prilagođenom programu. Nastava po prilagođenom ili posebnom programu podrazumijeva mogućnost odvijanja dijela nastave u redovitom razrednom odjelu s vršnjacima, a dijela nastave u posebnoj skupini uz učitelje i edukacijskog rehabilitatora. Učenik savladava neka nastavna područja u svom razrednom odjelu uz maksimalnu individualizaciju, a u posebnoj odgojno-obrazovnoj skupini savladava ona nastavna područja u kojima najviše zaostaje. Velik broj učenika s teškoćama potpuno je uključen u redovite razredne odjele.

Oblici rada koji se nude unutar osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja za učenike s teškoćama dijele se na:

1. redoviti program uz individualizirane postupke,
2. redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke,
3. posebni program uz individualizirane postupke,
4. posebni programi za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnoga života i rada uz individualizirane postupke.

Primjereni programi odgoja i obrazovanja ostvaruju se u: redovitome razrednom odjelu, dijelom u redovitome, a dijelom u posebnome razrednom odjelu, posebnome razrednom

([http://www.azoo.hr/index.php?option=com\\_content&id=755&Itemid=73](http://www.azoo.hr/index.php?option=com_content&id=755&Itemid=73)).

Sljedeći dokumenti reguliraju odgoj i obrazovanje djece s teškoćama na osnovnoškolskoj razini: Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Pravilnik o upisu djece u osnovnu školu, Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju, Pravilnik o broju učenika u razredu te Pravilnik o stručnoj spremi i pedagoško-psihološkom obrazovanju učitelja i stručnih suradnika u osnovnom školstvu.

**Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi** navodi sljedeće:

Članak 2.

(1) Mreža školskih ustanova obuhvaća sve ustanove koje obavljaju djelatnost odgoja i obrazovanja na području za koje se mreža utvrđuje, sa svim objektima u kojima se provodi odgoj i obrazovanje.

(2) Mreža iz stavka 1. ovoga članka obvezno sadrži: a) popis škola/ustanova u kojima se izvode: redoviti programi odgoja i obrazovanja, posebni programi za učenike s teškoćama, redoviti programi i posebni programi za djecu s teškoćama u posebnim razrednim odjelima, programi na jeziku i pismu nacionalnih manjina, umjetnički programi, sportski programi, međunarodni programi, alternativni programi, produženi boravak ili cjelodnevna nastava, srednjoškolski programi po sektorskim područjima za programe koje škole izvode; b) popis ustanova prostorno prilagođenih osobama s invaliditetom; c) popis školskih ustanova imenovanih vježbaonicama; d) popis školskih ustanova imenovanih centrima izvrsnosti; e) popis učeničkih domova (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi u Republici Hrvatskoj: Narodne novine, br. 87/2008, 86/2009, 92/2010, 105/2010, 90/2011, 5/2012, 16/2012, 86/2012, 126/2012, 94/2013 i 152/2014).

**Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju** navodi sljedeće:

Članak 5.

Učenik s teškoćama u razvoju svladava redoviti program uz individualizirane postupke u redovitom razrednom odjelu uz pomoć stručnog suradnika škole.

Članak 6.

Učenik s teškoćama u razvoju svladava redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke u redovitom razrednom odjelu uz pomoć stručnog suradnika škole.

Članak 6. stavak 6.

Učenik s teškoćama u razvoju zbog specifičnosti funkcioniranja svladava redoviti program uz individualizirane postupke ili redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke u posebnom razrednom odjelu škole.

Članak 8. stavak 5.

Učenik s teškoćama u razvoju svladava redoviti program uz individualizirane postupke ili redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke u redovitom razrednom odjelu, a posebni program uz individualizirane postupke u posebnom razrednom odjelu. Matični razredni odjel je onaj razredni odjel u kojem učenik svladava više od 70% nastavne satnice obrazovnih predmeta.

Članak 8.

Učenik s teškoćama u razvoju svladava posebni program uz individualizirane postupke u posebnim razrednim odjelima škole.

Članak 9.

Učenik s teškoćama u razvoju svladava posebni program za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnoga života i rada uz individualizirane postupke u odgojno-obrazovnoj skupini škole (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi u Republici Hrvatskoj: Narodne novine, br. 87/2008, 86/2009, 92/2010, 105/2010, 90/2011, 5/2012, 16/2012, 86/2012, 126/2012, 94/2013 i 152/2014).

**Prema Pravilniku o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu i odgojno-obrazovnoj skupini u osnovnoj školi navodi se:**

II. Redoviti razredni odjel (čl. 3.)

(1) Redoviti razredni odjel je razredni odjel sastavljen od učenika istoga razreda u kojem se izvodi nastava prema redovitom ili posebnom nastavnom programu.

(2) Redoviti razredni odjel ima od 14 do 28 učenika.

(3) Iznimno od stavka 2. ovog članka, područni razredni odjeli, razredni odjeli u bolnicama, razredni odjeli u malim otočnim, planinskim i seoskim školama te razredni odjeli sa specifičnim uvjetima rada, uz prethodnu suglasnost ministarstva nadležnog za obrazovanje, (u daljnjem tekstu: Ministarstvo) mogu imati i manje od 14 učenika.

(4) Broj učenika u razrednim odjelima koji izvode nastavu u bolnicama ovisi o broju

raspoloživih kreveta i prostornom kapacitetu bolnice u kojoj se izvodi nastava.

(5) U redoviti razredni odjel mogu se uključiti najviše 3 učenika s teškoćama kojima je utvrđen primjereni program obrazovanja, na sljedeći način: – odjel s jednim učenikom s teškoćama može imati najviše 26 učenika – odjel s dva učenika s teškoćama može imati najviše 23 učenika – odjel s tri učenika s teškoćama može imati najviše 20 učenika.

(6) Ako neki od učenika iz stavka 5. ovoga članka ima osobnog pomoćnika ili pomoćnika u nastavi, broj učenika se ne smanjuje.

### III. Kombinirani razredni odjel (čl. 6.)

(1) Kombinirani razredni odjel je razredni odjel sastavljen od učenika dvaju ili više razreda u kojem se izvodi nastava prema redovitom ili posebnom nastavnom programu.

(2) Kombinirani razredni odjel sastavljen je, u pravilu, od učenika od I. do IV. Razreda osnovne škole.

(3) Ured državne uprave u županiji odnosno Gradski ured Grada Zagreba nadležan za poslove obrazovanja može, uz prethodnu suglasnost Ministarstva, ustrojiti kombinirani razredni odjel i za učenike od V. do VIII. odnosno od I. do VIII. razreda osnovne škole.

(4) Kombinirani razredni odjeli od I. do VIII. razreda ustrojavaju se za učenike s teškoćama djelomično integriranim u redovitu osnovnu školu, i to za dio nastave koji se provodi po posebnom nastavnom planu i programu te za razredne odjele ustrojene u bolnicama.

### Članak 7.

(1) Kombinirani razredni odjel sastavljen od učenika dvaju razreda od I. do IV. razreda ima najviše 16 učenika.

(2) Kombinirani razredni odjel sastavljen od učenika triju razreda od I. do IV. razreda ima najviše 14 učenika.

(3) Kombinirani razredni odjel sastavljen od učenika četiri razreda od I. do IV. razreda ima najviše 12 učenika.

(4) Kombinirani razredni odjel iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka ima najviše 10 učenika ako je u razredni odjel uključen jedan učenik s oštećenjem vida ili jedan učenik s oštećenjem sluha ili jedan učenik s motoričkim teškoćama ili jedan učenik s organski uvjetovanim poremećajima u ponašanju kojemu je utvrđen primjereni program školovanja.

(5) Broj učenika u razrednom odjelu iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka smanjuje se za 4 učenika za svakog učenika s ostalim teškoćama kojemu je utvrđen primjereni program



školovanja.

(6) Ako neki od učenika iz stavka 4. i 5. ovoga članka ima osobnog pomoćnika ili pomoćnika u nastavi, broj učenika se ne smanjuje.

(7) U kombinirani razredni odjel iz stavka 2. i 3. ovoga članka, ne mogu biti uključeni učenici s teškoćama, osim u slučaju kada to zahtijevaju prostorni, organizacijski i drugi opravdani razlozi.

(8) Kombinirani razredni odjel učenika djelomično integriranih u redovitu osnovnu školu, ima najviše 5 učenika i to za dio nastave koji se provodi po posebnom nastavnom planu i programu (Pravilnik o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu i odgojno-obrazovnoj skupini u osnovnoj školi NN, 124/2009 i 73/2010).

## **1.6. Individualizirani odgojno-obrazovni programi**

Hrvatski nacionalni obrazovni standard – HNOS (2005.) preporučuje izradu Individualiziranih odgojno-obrazovnih programa (IOOP) za učenike s teškoćama, a to podrazumijeva izradu pojedinačnih nastavnih programa (IOOP). Temelji se na procjeni sposobnosti, mogućnosti, interesa, odgojno-obrazovnih razina i vještina svakog učenika s teškoćama. Programi imaju različite razine, ovisno o odgojno-obrazovnim potrebama učenika, a sadržavaju ciljeve, sadržaje, vremenske dimenzije, izbor nastavnih metoda, postupaka, oblika rada, sredstava i pomagala, vrjednovanje i osobe zadužene za njegovu provedbu. U realizaciji IOOP-a se prate i ocjenjuju postignuća učenika te evaluacija samog programa. IOOP-i se izrađuju za svaki odgojno-obrazovni predmet, mjesečno i godišnje. U planiranju i provedbi odgojno-obrazovnoga rada s učenicima s teškoćama uključeni su učitelj, ostali učenici, stručni suradnici, ravnatelji, obitelj, lokalna zajednica, udruge. Suradnički rad je nužan u planiranju i izvođenju rada s učenicima s teškoćama.

Program izrađuju učitelj i stručni suradnici škole, a s njim roditelji/staratelji učenika s teškoćama trebaju biti upoznati. Prije pripremanja i izrade IOOP-a, radi se inicijalna procjena učenika. Provode je učitelji na početku školske godine. Inicijalnim ispitnim zadacima i listom procjene učitelj dobije rezultate na osnovu kojih planira razinu znanja učenika za pojedini predmet čime će utvrditi njegove vještine, sposobnosti, interese i potrebe. To određuje metode, sredstva i oblike rada, na koji način motivirati učenika i kolika će biti učenikova uspješnost. Lista procjene osobitosti školskog uspjeha služi za početnu procjenu razvijenosti

obrazovnih vještina. Sadržaje predviđene nacionalnim i školskim kurikulumom neki će učenici usvojiti. Za neke učenike će se određeni sadržaji opsegom, količinom i sadržajno smanjiti. Individualni odgojno-obrazovni program podrazumijeva prilagođeni sadržaj programa ili prilagodbu didaktičko-metodičkih postupaka odnosno individualizirane postupke. Potrebno je individualizirane postupke primjenjivati na nastavi. Primjerice, pri provjeri znanja: ako učenik ima teškoće čitanja i pisanja potrebno mu je pružiti mogućnost usmenog odgovaranja, omogućiti mu produljeno vrijeme pisanja pisanih zadataka, najaviti i dogovoriti s učenikom provjeru znanja te staviti učenika u prvu klupu što bliže učitelju kako bi se imao bolji uvid u rad učenika te da mu učitelj može pomoći u svakom trenutku nastavnog sata (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Ako se radi o obliku rada po prilagođenom programu treba prilagoditi sadržajnu i metodičku prilagodbu u radu s učenikom, tijekom praćenja učenika i količine zahtjeva za domaću zadaću. Prilagođeni program označava sadržajnu prilagodbu te se sadržaj prilagođava razvojnim sposobnostima i mogućnostima djeteta. Primjerice, kod hrvatskog jezika prilagodba može biti prisutna u drugačijem izboru lektire i opsega književnog djela koje učenik treba pročitati, razumjeti i interpretirati, gramatika može biti bazirana na prepoznavanju osnovnih jednostavnih pravila. Matematika može sadržavati isključivo najjednostavnije zadatke, a računske radnje, razlomke, postotke i ostalo učenik može izvoditi uz pomoć kalkulatora.

Škola treba posjedovati učeničke mape. One sadrže svu potrebnu odgojno-obrazovnu i stručnu medicinsku, psihološku i edukacijsko-rehabilitacijsku dokumentaciju s priložima praćenja učenika i godišnjim IOOP-ima za predmete. Škola je dužna osigurati primjerenu odgojno-obrazovnu i edukacijsko-rehabilitacijsku potporu suradnjom sa stručnjacima izvan ustanove i specijaliziranim odgojno-obrazovnim ustanovama ako nema edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka. Stručnjak će učitelju objasniti postupke i sustav podrške potrebne za određenog učenika (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

### **1.6.1. Praćenje i ocjenjivanje učenika s teškoćama**

Ocjenjivanje učenika s teškoćama je specifično i razlikuje se od praćenja i vrednovanja učenika bez teškoća. Učenike s teškoćama treba vrednovati s obzirom na njihove odnose prema radu i zadacima koji su primjereni njihovoj teškoći i osobnosti učenika. Načini i postupci vrednovanja trebaju biti usklađeni s preporukama stručnoga tima za svako pojedino područje, uz stručne suradnike, prema stupnju i vrsti teškoće. Sukladno Nacionalnom okvirnom kurikulumu škola mora osigurati uvjete za uspješnost učenja svakog učenika. Nacionalni obrazovni kurikulum vrednovanje gradi na cjelovitom (holističkom) pristupu praćenja i poticanja individualnog razvoja svakog učenika. Škola treba osigurati sustavno poučavanje učenika prema njegovim sposobnostima i sklonostima te sustavno praćenje njegova napredovanja. Vrednovati i ocjenjivati se treba učenikov razvoj. Kod ocjenjivanja se moraju razumjeti prepreke u učenju nastale zbog učenikovih teškoća u učenju ili njegovih psihofizičkih poremećaja. Učenici s teškoćama ne mogu biti ocijenjeni negativnom ocjenom. Ako je učenik negativno ocijenjen treba ustanoviti je li IOOP dovoljno prilagođen i kako se ostvaruje odnosno da li je prilagodba i individualizacija primjerena učenikovim sposobnostima i mogućnostima. Učitelji i stručni tim vrednuju postignuća za daljnji rad na kraju školske godine (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Neodvojivi dio je izrada radnih listića, taktilnih slika, skulptura, modela, dijagrama, prilagodba prostora, igara, planiranje posjeta izložbama, prilagodba kod školskog izleta i ostalog s čime se dijete susreće u školskoj svakodnevici. Za to treba puno vremena, znanja, energije, kreativnosti. Često je neizvjestan ishod i preispitivanje je li to što radimo uopće dobro. Na sreću, u trgovinama igračkama i suvenirnicama postoji velik broj vjernih modela za kvalitetno provođenje nastave u razredu učenika s oštećenjem vida.

IOOP se izrađuje za sve učenike s teškoćama. Predviđa se mogućnost uvođenja novih oblika rada koji obogaćuju postojeće, a mogu se provoditi i izvan same škole. Bonus nastava kao novi oblik rada predstavlja ponudu zamjenskih aktivnosti za predmete koji se većinom zasnivaju na apstraktnom mišljenju, a odnosi se na stjecanje radnih vještina učenika viših razreda. Posebno je korisna za male sredine radi sprječavanja upućivanja djece u specijalizirane institucije i izdvajanja iz djetetu bliske sredine. Blok sat olakšava organizaciju bonus nastave. Sadržaje planira škola u suradnji s roditeljima, učenikom i službama kao što su zavodi za zapošljavanje, obrtničke škole, obrtničke radionice, školske zadruge, specijalizirane

ustanove za djecu s teškoćama, a sukladno učenikovim mogućnostima i ponudama lokalne zajednice u kojoj bi sutra trebali biti zaposleni. Učenicima kojima nije potrebna sadržajna prilagodba pristupa se samo prilagođenim i primjerenim metodama rada.

Izrada individualiziranog odgojno-obrazovnog programa temelji se na procjeni sposobnosti, interesa i potreba učenika („jakih“ strana), a tek potom na procjeni područja koja treba razvijati. Etape izradbe individualiziranoga programa su inicijalna procjena, određenje nastavnih predmeta i sadržaja, razine usvajanja sadržaja, vremenske dimenzije (kratkoročni i dugoročni ciljevi i zadatci), izbor metoda, individualiziranih postupaka, sredstava i pomagala, praćenje i ocjenjivanje postignuća učenika. Planiranje i praćenje uspješnosti programa provodi se mjesečno. Ako škola nema stručnjaka odgovarajućega profila, dužna je osigurati primjerenu odgojno-obrazovnu i rehabilitacijsku potporu suradnjom sa stručnjacima izvan ustanove i ovlaštenim institucijama. Svi dokumenti i prilozi praćenja učenika ulažu se u mapu učenika. Na kraju svake školske godine stručni tim i učitelji škole dužni su izraditi pisano izvješće o postignućima, kao i preporuke za daljnji rad. Od učitelja se očekuje da omogući svakom učeniku da bude uspješan.

Roditelji, izvanškolski suradnici, srodne institucije i cijela lokalna zajednica aktivno sudjeluju u procesu školovanja i osposobljavanja učenika s teškoćama. Predviđa se više aktivnog uključivanja lokalne zajednice u planiranje, izvedbu i financiranje školovanja učenika s teškoćama, te osiguravanje različitih oblika podrške. Može se očekivati povećanje broja posebnih odjela pri redovitim školama, što će osigurati ovim učenicima školovanje bez izdvajanja iz obitelji. Posebne ustanove pružaju rehabilitacijsku stručnu pomoć i potporu redovitim školama za takve učenike. Ravnatelji škola, učitelji i stručne službe odgovorni su za uspješnost školovanja djece s teškoćama (Milković, Šupe, 2013).

### **1.7. Kompetencije učitelja**

Učitelji su podrška u učenikovu svakodnevnom radu. Trebaju biti otvoreni za nova znanja i spremni za promjene koje nosi nova tehnologija i tempo života. To podrazumijeva da učitelj nikada ne prestane učiti. Društvo treba više ulagati u naobrazbu učitelja jer njihovo znanje nije samo ulaganje u pojedinca, nego i ulaganje u društvo u cjelini (Strugar, 2014).

Sustavnim stručnim usavršavanjem učitelja i stručnih suradnika osigurava se potrebna razina kompetentnosti za rad s učenicima s teškoćama, od prepoznavanja njihovih posebnosti, izbora najprikladnijih didaktičko-metodičkih pristupa i oblika rada do vrednovanja uspješnosti, vodeći računa o potencijalima i potrebi za uspjehom svakog učenika.

Učitelji se uglavnom boje raditi s djetetom oštećena vida, osobito slijepim djetetom. Misle da ne znaju kako i strah ih je nepoznatog. To je profesionalni i ljudski izazov i time učitelji postaju obogaćeni novim iskustvom uzajamnog davanja. U specifična područja kompetencija učitelja ubrajaju se edukacijsko uključivanje učenika s teškoćama, rad sa skupinama učenika različitih multikulturalnih okruženja. Vizija zanimanja uključuje dobru osposobljenost učitelja, uključuje i to da oni žele učiti cijeloga života, da je to mobilno zanimanje i da se temelji na partnerstvu (Prskalo i sur., 2014). Učitelji trebaju posjedovati znanja koja im omogućuju odrediti obrazovne potrebe svakog učenika koristeći se širokom paletom strategija poučavanja. Uz znanja potrebni su stavovi i moralne vrijednosti.

## **1.8. Strategije poučavanja na nastavi**

Slijepu djecu treba poučavati i informirati o kretanju. Koristiti dodir ili verbalnu pohvalu i tako ohrabriti dijete. Knjige ne trebaju imati puno detalja, jedna slika koja mora biti jasna na kontrastnoj podlozi. Kod ponavljanja i vježbanja koristiti iste predmete (korištenje poznatog dovodi do reakcije). Na ploči i nastavnim listićima koristiti velike natpise, razmake između riječi i redova, jednostavne i podebljane fontove. Dopustiti djeci da se približe ploči i nastavnim pomagalicama kako bi lakše vidjela. Na glas pročitati ono što je zapisano na ploči. Upotrebljavati papir s debljim linijama. Ohrabriti dijete za korištenje pokazivača ili prsta kod čitanja. Neka dijete s oštećenjem vida sjedi s djetetom koje vidi jer mu može pomoći naći točnu stranicu. Kako bi dijete s oštećenjem vida uključili u rad, na satu treba svako dijete osloviti. Za lakše ponavljanje i učenje kod kuće, predavanja se mogu snimiti. U knjižnicama su ponekad dostupne snimljene verzije knjiga koje možemo koristiti (Krampač-Grljušić, Marinić, 2007).

### **1.8.1. Postupci i strategije poučavanja za slijepu djecu**

Autorice Krampač-Grljušić i Marinić (2007) smatraju da slijepa djeca trebaju naučiti Braille-ovo pismo, reljefno točkasto pismo koje se temelji na šest točaka i istovjetno je abecedi. Potrebno je osigurati više vremena za pisanje i čitanje, jer se Braille-ovo pismo piše šest puta sporije nego vizualno pismo. Pri poučavanju treba upotrebljavati nastavna pomagala za slijepe i reljefne slike koje je moguće izraditi pomoću lako dostupnih materijala kao što su konop, pijesak, prutići i sjemenke. Učitelji mogu osigurati pomoć djece koja vide u proizvodnji

nastavnih pomagala, koja pomažu također i drugoj djeci. Fizičke aktivnosti i društvene igre će osigurati dobru vježbu za orijentaciju i sigurno kretanje. U početku će se djeca trebati kretati kroz aktivnost kako bi razumjela što trebaju činiti.

Slijepu djecu treba ohrabriti da samostalno hodaju po školi koristeći štap. Ne treba stalno micati prepreke, djeca se trebaju naučiti kretati između njih. Očekivati sudare i padove bez stvaranja panike kada se dogode. Prostor u kojem se dijete nalazi ne smije biti prenatrpan, već jednostavan. Predmeti i potreban materijal trebaju uvijek stajati na istom mjestu. Ukoliko se promijeni njihov raspored onda svakako treba obavijestiti dijete koje ima oštećenje vida.

Učitelj ne bi trebao izlaziti iz učionice bez prethodnog upozorenja, a vrata moraju biti posve zatvorena ili otvorena. Odrediti najbolje mjesto s kojeg dijete vidi ploču (bliže ploči), ali je potrebno paziti na refleksiju svjetla o ploču. Djetetu koje je osjetljivo na svjetlo dozvoljava se da nosi kapu sa šiltom, koristi karton kojim pravi sjenu pri čitanju i pisanju. Poželjno je odmaknuti ga od prozora. Kako bi osigurali učenikovo snalaženje u školi, potrebno je upoznati ga s učionicom i svim prostorijama u školi.

### **1.8.2. Opći savjeti za rad u razredu sa slijepim djetetom**

Za vrijeme pisanja po školskoj ploči potrebno je glasno izgovarati sadržaj koji zapisujemo (informacije o kraju rečenice, prelasku u novi red). Obavezno je jednom tjedno provjeriti bilješke slijepog učenika. Ako je potrebno napraviti tablicu ili nešto slično, treba pružiti pomoć djetetu ili neki drugi oblik zapisa. Za čitanje brajčnog zapisa ili praćenje druge osobe dok čita treba više vremena nego za čitanje očima (kod štafetnog čitanja slijepo dijete čita prvo ili zadnje). Slijepo dijete treba više vremena za pospremanje stvari u školsku torbu, kraj sata se najavljuje nekoliko minuta prije zvona. Slijepom učeniku treba tolerirati kašnjenje na sljedeći sat. Potrebno je obrazložiti kada su razdoblja tišine (kada se upisuju ocjene, čeka odgovor). Uvijek treba obavijestiti slijepog učenika da je zapažena njegova podignuta ruka i onda ako učitelj želi postaviti pitanje nekom drugom učeniku. Slijepom učeniku se uvijek treba obraćati imenom (ne govoriti "ti" jer on ne zna o kome se radi). Nije poželjno koristiti se izrazima „ovdje“, „tamo“. Umjesto njih služiti se sa „iza“ tebe. Kada slijepo dijete dođe u prostoriju u kojoj je netko, obavezno je javiti mu se, a ako treba i predstaviti jer inače neće znati da li se tamo netko nalazi. Valja pripremiti materijal za taktilno istraživanje, ali i imati na umu da za takvo učenje treba više vremena, verbalnog vođenja i planiranje rada s tim u skladu. U nastavi se može koristiti i diktafon. Pri komunikaciji s učenikom treba usmjeriti

pogled prema njemu i direktno mu se obratiti. Kod rada u grupi takvog učenika oslovljavamo imenom ako ga nešto pitamo, kako bi znao da se njemu obraćamo. U komunikaciji je poželjno upotrebljavati riječi : gledaj, pogledaj ili vidi. U situacijama kada neverbalna komunikacija izazove reakciju grupe potrebno je verbalno objašnjenje što se dogodilo (Milković, Šupe, 2013).

### **1.8.3. Savjeti za pomoć slabovidnom djetetu**

Dok se piše po školskoj ploči treba glasno govoriti sadržaj koji se zapisuje. Plan ploče potrebno je dati na posebnom papiru slabovidnom djetetu da ga zalijepi u bilježnicu. Kada se dogovara oko veličine slova koja je učeniku potrebna, pitati „koje ti se više sviđa?“ umjesto „vidiš li ovo?“

Može se eksperimentirati s kredama u boji i drugim sredstvima. Sve što pokazujemo cijelom razredu u frontalnom radu, treba biti u ravni očiju slabovidnog učenika. Potrebno je osigurati konkretni materijal za demonstraciju da učenik zna o čemu se govori. Upotrebljavati papir koji ne stvara odsjaj, po mogućnosti u žutoj boji, a ima jače otisnute crte. Dobro je osigurati lokalnu rasvjetu na radnom stolu učenika ukoliko je to moguće i potrebno. Podučiti ga upotrebi povećala. Treba definirati pravila odlaganja nepotrebnih stvari po hodnicima, učionicama i drugim prostorima. Na podovima ne bi smjeli stajati koševi za smeće i ostale prepreke. Torbe bi se trebale spremiti ispod klupe. To je važno jer se učenik s oštećenjem vida može ozlijediti (Milković, Šupe, 2013).

#### **1.8.4. Igra kao poticaj za uspješnu inkluziju slijepog djeteta**

Uporaba ostalih osjetila – sluha, opipa, mirisa, okusa i osjeta gibanja je bitna jer utječe na cjelokupan uspješan razvoj slijepe djece. U nižim razredima osnovne škole to se postiže kroz raznovrsne igre koje se mogu prilagoditi aktivnostima slijepog djeteta. Učitelji imaju puno mogućnosti kako igrom razvijati preostala osjetila.

##### **1. Igre kroz koje se razvija sluh :**

Učinkovito slušanje pruža djeci oštećena vida korisne informacije o zbivanjima i događajima u bližoj i daljoj okolini. Temelj je njihovog daljnjeg spoznajnog razvoja. Vježbanjem se može „naučiti slušati“. Mogu se kontrolirati slušni dojmovi, prepoznavati različiti zvukovi te odrediti iz kojeg smjera i udaljenosti dolaze, ali i prepoznati drugo dijete po glasu. To znači iz mnoštva zvukova u našem uhu izdvojiti one koji nam u određenom trenu najviše trebaju. Pri slušanju glazbe slijepa djeca mogu izdvojiti zvukove koja druga djeca teže zamjećuju odnosno razvijaju sluh prepoznavanjem zvukova pojedinih instrumenata ili pjesmice, zatim glasanja životinja ([hrcak.srce.hr/file/56324](http://hrcak.srce.hr/file/56324)).

##### **2. Igre razvijanja opipa :**

Svoju bližu okolicu djeca oštećena vida upoznaju opipom. Uz pomoć dobro razvijenog opipa djeca dobivaju pouzdane informacije o stvarima kojima su okružena. Taktilna percepcija koristi se analitičkim i sintetičkim putem. Analitički put podrazumijeva pojedinačno opipavanje detalja i pojedinih dijelova, pa se na temelju tih podataka stvara slika o predmetu i njegovoj svrsi. Sintetički put znači zahvaćanje opipom cjeline predmeta bez detalja, pa se na osnovi cjelokupnog utiska prepoznaje predmet. U praksi se oba puta nadopunjuju i koriste gotovo istovremeno. Učitelji trebaju imati na umu da je za spoznavanje taktilnom percepcijom potrebno više vremena nego za vidnu percepciju. Kod slijepe djece dobro razvijen opip značajno poboljšava i ubrzava učenje i čitanje brajevog pisma, dok slabovidnoj djeci pomaže shvatiti nejasne vizualne slike. Korisna je igra „Čarobna vrećica“. U vrećici mogu biti različiti geometrijski likovi, figurice životinja, voća, povrća, što se može povezati s nastavom upoznavanja okoline ili početnih matematičkih pojmova. Interesantna je igra Potezanje konopa za satove tjelesnog odgoja. U igri sudjeluje i slijepo dijete jer opipom konopa i glasovima navijača prati igru. Suradničko ponašanje njegujemo u svim tjelesnim



aktivnostima, kroz brojne igre i natjecanja. Suradničko i socijalno učenje je izvor učenja o sebi, odnosima s drugima i svijetu oko nas ([hrcak.srce.hr/file/56324](http://hrcak.srce.hr/file/56324)).

### 3. Igre razvijanja osjetila mirisa:

Uz pomoć razvijenog osjetila mirisa djeca prepoznaju razne ugodne i neugodne mirise. Prepoznavanje i pamćenje mirisa vrlo je korisno za osobe oštećena vida. U proljeće mogu igrati igru prepoznavanja cvijeća po mirisu ili prepoznavati po mirisu vrste voća i voćnih čajeva za vrijeme doručka.

### 4. Igre razvijanja okusa:

Razvijenim osjetilom okusa djeca s oštećenjem vida će prepoznati i uzeti hranu i piće. Slijepo dijete često pojedine namirnice prepoznaje pomoću okusa. Kroz neke igre djeca se upoznaju s mjernim jedinicama. U igrama vezanim za namirnice upotrebljavaju se specifična pomagala za slijepe i slabovidne (govorna kuhinjska vaga, govorni toplomjer...).

Slijepo dijete ne osjeća nelagodu u odnosu s vršnjacima i zbog toga su te igre značajne. Ta osjetila kojima se koriste imaju važnu ulogu jer su kao nadopuna za vid ([hrcak.srce.hr/file/56324](http://hrcak.srce.hr/file/56324)).

## **1.8.5. Uloga crteža kod učenika oštećena vida**

Učitelji slijepim učenicima pripremaju taktilne slike koje pretvaraju trodimenzionalnu stvarnost u dvodimenzionalni prikaz. Vizualne elemente zamijene taktilnima. Slabovidnim učenicima pripreme veliku fotokopiju i inače neprilagođene slike. Takve slike slijepo i slabovidno dijete teško će reproducirati i neće razumjeti sadržaj slike. Primjerice, dijete koje vidi ogradu neke kuće ili njezinu sliku spontano počinje reproducirati niz crta ili vitica, dok će dijete s oštećenjem vida, čak i uz uvjet da ima foliju i pribor za reljefno crtanje, odnosno pribor koji ostavlja jasan, deblji i uočljiv trag na papiru, često biti nejasno odakle uopće početi (Milković, Šupe, 2013).

Nadomjestiti crtež i slikarske tehnike može oblikovanje papira i mase za modeliranje. To podrazumijeva da se razumije i reproducira forma, razumije proces, a ne samo rezultat. Slijepom, često i slabovidnom učeniku je to apstraktno i teško razumljivo. Kriterij procjene likovnog rada slijepog ili slabovidnog učenika ne može i ne smije biti ono što videći ljudi

smatraju „lijepim“. Učenikov rad je rezultat različitog doživljaja okoline i načina učenja pa je i njegova estetika drugačija od estetike osobe koja vidi. U prvom razredu djetetu je od velike važnosti sudjelovanje u samom procesu rada isto kao i drugima. Htjet će bojati pastelama, flomasterima, vodenim bojama... Važno je iskoristiti ovaj nastavni predmet za uvježbavanje fine motorike, poticanje razvoja zapažanja. Primjenjivanje svih likovnih tehnika u radu s djecom oštećena vida je poželjno, ali treba uvažavati njihove potrebe kod primjene metodičkih postupaka. Pastela ostavlja trag koji se može osjetiti pod prstima pa od učenika možemo tražiti bojenje plohe masnom pastelom. Jednom rukom radi, drugom provjerava što je obojilo, gdje je još potrebno nanijeti boju.

Na tržištu postoje flomasteri koji ostavljaju mirisni trag, a djeci je to jako zanimljivo. Radi se o sintetičkim mirisima i njihovo primjenjivanje treba biti oprezno. „Problem boja“ na satovima likovne kulture je moguće pokušati riješiti i modeliranjem, odnosno upotrebom eteričnih ulja. Intenzitet boje slabovidni učenici mogu naglasiti dodavanjem eteričnog ulja u već razrijeđenu vodenu boju. O intenzitetu kojim doživljavaju određenu boju govori količina prirodnog eteričnog ulja koju dodaju. To dodavanje prirodnog eteričnog ulja bojama kojima odgovaraju (npr. ulje limuna žutoj boji) je dobro rješenje prilagodbe vodenih boja slijepim i slabovidnim učenicima. Slijepi učenici mogu dobiti zadatak modeliranjem prikazati boju. Treba znati da slijepe osobe znaju da je boja svojstvo po kojem su predmeti slični i različiti te da im boje nešto znače. Slikarska tehnika s puno mogućnosti korištenja u radu s učenicima oštećenog vida je kolaž. Ne mora biti isključivo rezanje i lijepljenje kolaž papira, već trganjem i gužvanjem papira možemo dobiti razne motive (motiv lavlje grive, trave, cvijeća...). Kolažom se može raditi različitim materijalima, mogu se lijepiti komadići tkanine, drva, kamenčići, biljke. Što je dijete starije, zrelije, vještije zadaci se mogu učiniti zanimljivijima i povezati s ostalim nastavnim predmetima.

Tako je crte po značenju moguće predstaviti jednostavnim predočavanjem izrade uporabnih predmeta. Ako ravnu crtu predočimo žicom kojom mijenjamo položaj, karakter takve crte i smjer kretanja djetetu će biti posve jasni, kao i da se tako oblikovanom odnosno neoblikovanom žicom ne može učiniti mnogo. Ako pak tu žicu savijemo, ona može predstavljati ručku, vješalicu, udicu (Milković, Šupe, 2013).

Nijanse boja mogu se usporediti s namirnicama koje koristimo kod pripreme jela. Kao elementi građenja mogu poslužiti odbačena kartonska ambalaža. Time će djeca naučiti kako isto geometrijsko tijelo (kvadar) može biti drugačije i steći spoznaju da ljudska naselja

izgledaju upravo tako. Za djecu s teškoćama u razvoju je ovo vrlo važan predmet i mogućnost stjecanja novih iskustava i predodžbi.

Od učenika prvog razreda se očekuje da je savladao crtež čovjeka. Kakav položaj zauzima tijelo u prostoru, kako izgledaju dijelovi tijela, kakve su proporcije i odnosi među tim dijelovima ne znaju djeca oštećena vida. To se različitim načinima može odražavati na crtež čovjeka. Kod slabovidne djece često se javlja šablonsko crtanje u kojem se najčešće točno, ali napamet crta (lik iz crtanog filma). Takav crtež iako „lijep“, ne govori ništa o djetetu i njegovim predodžbama svijeta. Slijepa djeca su u stanju naučiti napamet nacrtati čovjeka kako stoji, ali teško crtaju čovjeka koji nešto radi. Korisno pomagalo je model čovjeka koji se lako nabavi jer se može staviti u sve položaje koje zauzima i čovjek. Model se stavi u neki položaj, a zatim se od djeteta traži da svoje tijelo također stavi u taj položaj. Nakon toga dijete crta čovjeka u tom položaju u foliji. Ukoliko uspije u crtežu, smatra se da je crtež čovjeka, kao i razumijevanje tog crteža, savladano (Milković, Šupe, 2013).

## **1.9. Prilagodba nastavnih materijala u radu s učenicima oštećena vida**

### **1.9.1. Hrvatski jezik i književnost**

U pripremnom razdoblju na nastavi hrvatskog jezika i književnosti rade se grafomotorički zadaci kao predvježbe za pisanje. Slijepom učeniku će pomoći grafomotoričke vježbe u uvježbavanju fine motorike, simultanog rada obje ruke. Kod primjene ovakvog zadatka, učeniku treba vremena da ga upozna, imenuje svaku formu na početku reda, pronađe prostore u koje treba ucrtavati forme. Može crtati pastelom ili flomasterom s mirisom. Ne smije se inzistirati na urednosti, već na izvršenju zadatka. Ne piše se u bilježnicu, nego se ispunjava šablona, učeniku se daje više vremena nego drugima. S obzirom da mu treba više vremena mora dobiti manje zadataka. Ukoliko učenik/učenica nisu usvojili brajicu prije polaska u školu, treba nastaviti s vježbama usvajanja šestotočke i početno pisanje na stroju. Obzirom da ostalu djecu u razredu upućujemo na gledanje zidne slovarice, dobro je imati i zidnu slovaricu koja odgovara vizualnim sposobnostima slijepog, odnosno slabovidnog djeteta. Takvu slovaricu nikako ne treba postaviti iznad ploče kao uobičajeno, nego na dohvat ruke slijepog, odnosno u razini očiju slabovidnog učenika. Slabovidni učenik piše u crtovlje koje je po njegovim vizualnim sposobnostima (uvećano, jače otisnute crte). Učitelj iz blizine pokaže kako se crta neka forma. Valja istaknuti da kod mnoge slabovidne djece postoje teškoće s

imitacijom pokreta. Osim pokazivanja će biti potrebno raščlanjivanje zadataka na sekvence koje je potrebno najprije odvojeno uvježbavati, a zatim ujediniti u slijed pokreta. Slijepom i slabovidnom učeniku treba više vremena za izvršenje zadatka, odnosno smanjiti broj zadataka. Postoji radni listić namijenjen slijepom učeniku koji se koristi kod globalnog čitanja u prvom razredu. Globalno čitanje je po svom karakteru sintetičko, a brajica se čita dodirom (analitičko osjetilo) iz čega se zaključuje da nema smisla od slijepog djeteta tražiti globalno čitanje i zapamćivanje riječi isto kao od druge djece. Zato se predlaže tražiti razlikovanje riječi brajice koje se slično pišu. Ovdje se radi o zamjenskom cilju, uvođenju cilja koji je za dijete s oštećenjem vida smislen.

Takav se listić može koristiti i za uvježbavanje orijentacije unutar riječi (početak, sredina, kraj riječi), kao i za međusobno razlikovanje riječi. Zadatak nalaženja trokuta čiji je vrh okrenut prema dolje/gore omogućava uvježbavanje orijentacije i korelaciju s nastavom geometrije. Zadatak bojenja kućica se može činiti neprimjerenim za slijepo dijete, ali djetetu je u ovoj dobi važno da čini sve što i druga djeca (Milković, Šupe, 2013).

### **Lektira kao posebnost**

Isti autori navode da u prvom razredu, lektira kao posebnost u radu je značajna kad je uključen učenik s teškoćama vida. Taktilnih slikovnica uvećanih na crnom tisku uglavnom nema, međutim učitelju/roditelju ostavlja mogućnosti da djetetu pročitaju lektiru onoliko puta koliko je potrebno ili da lektiru prepisu na brajicu/pripreme na uvećanom crnom tisku i da je dijete samostalno pročitati, ako to dozvoljavaju njegova znanja i sposobnosti. Dijete s oštećenjem vida će i dalje biti uskraćeno za slike koje se vežu i nadopunjuju tekst (Milković, Šupe, 2013).

### **1.9.2. Matematika**

U području matematike taktilnog materijala i zadataka uglavnom nema. Učenika treba poticati da pretražuje po redovima s lijeva na desno, a time se i priprema na čitanje. Ne treba inzistirati na crtanju geometrijskih tijela niti prepoznavanju crteža u radu sa slijepim djetetom. Na papir i plakat mogu se zalijepiti geometrijska tijela. To je važno za uvođenje djeteta u prepoznavanje taktilne slike. Linearna perspektiva bitna je za crtanje geometrijskih tijela, a to slabovidnom djetetu može predstavljati probleme. Slijepa i slabovidna djeca će imati

problema s višeznamenkastim brojevima i nekoliko računskih operacija u istom zadatku te kod geometrijskog crtanja i tumačenja prostornih odnosa.

U geometriji postoji poseban šestar s nastavcima i kutomjer za slijepo učenje. Crta se šilom na foliji za geometrijsko crtanje koja je na gumenoj podlozi. Slijepi učenik će razlikovati i imenovati geometrijske likove, ali neće znati odakle početi crtati. Djeca koja vide to čine imitacijom dok slijepom djetetu treba pomagati vođenjem njegove ruke, označavanjem točaka koje treba spojiti, a zatim verbalnim vođenjem. Dijete treba podučiti organizaciji prostora na površini za crtanje i planiranju smještanja crteža na tu površinu. Slijepi učenik ne može mjeriti u mm, najmanja veličina je 5 mm. Najprije treba izmjeriti potrebnu duljinu, zatim na njoj držati jedan prst, drugim prstom vraća se na početak i počinje crtati. Neka slijepa djeca imaju poteškoća sa zadržavanjem željenog pravca kretanja tijela i njegovih dijelova, a da toga nisu svjesna. Teško im je pomicati šilo uz ravnalo ili trokut. Za razliku od vršnjaka teže razumiju prostorne odnose i procjenu veličine jer ne dobivaju vizualnu povratnu informaciju. Slijepo dijete potrebno je podučavati o tumačenju geometrijskih crteža, naziva za prostorne odnose, procjenu veličine i usvajanje drugih životno potrebnih sadržaja. Ostala djeca crtaju u istu bilježnicu gdje zapisuju i objašnjenja crteža, a slijepa to ne mogu. Oni crtaju na foliji, a pišu na papiru. Slabovidni učenici mogu imati teškoće s imitacijom pokreta čak i kad mu učitelj pokazuje postupak iz blizine. Slabovidna djeca znaju naučiti crtati napamet, ali teško protumače svoj crtež. Imaju problema kod organizacije prostora i procjene veličine. Slabovidna djeca imaju teškoća s trodimenzionalnim vidom. U geometrijskom zadatku vizualni kontrast treba biti vrlo visok. Kod ocjenjivanja crteža slabovidne djece ne smije se previše tražiti urednost i preciznost. Bitno je da učenik pokaže znanje (Milković, Šupe, 2013).

### **1.9.3. Priroda i društvo**

Učenici s poteškoćama su navikli primati pomoć i nemaju naviku pomagati drugima čak i kada to mogu. Učitelj unutar ovog predmeta može iskoristiti brojne teme za poboljšanje socijalizacije (što učenik s teškoćama može učiniti za druge učenike). Poteškoće se javljaju kada se govori o dinamičkim procesima i promjenama u prirodi te sadržajima koji su iz praktičnih i objektivnih razloga slabovidnim učenicima nedostupni. Slično je i sa geometrijskim sadržajima koji se javljaju u 3. i 4. razredu. Materijali kojima se slabovidni odnosno slijepi učenici mogu koristiti i pomoći kod usvajanja ovog dijela gradiva relativno je

lako pronaći u prirodi, trgovinama igračaka i suvenirnicama. Pojedininim učenicima potrebno je prilagoditi neke modele i makete (Milković, Šupe, 2013).

#### **1.9.4. Likovna kultura**

Najteža i najčešća pitanja učitelja djece s oštećenjem vida odnose se na likovnu kulturu. Činjenica je da spoznavanje svijeta dodirom ili oštećenim vidom vodi do drukčijih rezultata, nego spoznavanje okoline vidom. Slijepa djeca su vrlo rijetko doživljavala i još rjeđe likovno izražavala taktilne slike napravljene u tu svrhu.

#### **1.9.5. Tjelesna i zdravstvena kultura**

Na satovima tjelesnog odgoja vrlo je bitno imati na umu slušnu osjetljivost i percipiranje zvukova. Mogućnost aktivnog sudjelovanja slijepih učenika u tjelesnim aktivnostima može biti dodavanje zvučnom loptom umjesto onom koja ne proizvodi zvuk, pljeskanje rukama dok trče kako bi mogli znati gdje su, vješanje zvončića na uže za preskakanje da bi slijepo dijete svladalo tu vještinu, crtanje u pijesku. Često se igraju igre u paru, ali i trčanje uz konop. Na početku i na kraju konopa je čvor kao graničnik za kraj ili znak za početak staze, a slijepo dijete drži tuljak ili alku kroz koji(u) je provučen konop, kako bi pratilo pravi smjer. Pomoću slijepog učenika, koji može biti model, učitelj pokazuje vježbu. Tako će on sam naučiti pokret, ali i drugi učenici. Budući da u potpunoj edukacijskoj inkluziji slijepog učenika sudjeluju i ostali učenici u razredu, treba podučiti ostalu djecu kako bi se njihove igre prilagodile slijepom prijatelju. Mnoge dobre ideje dolaze od same djece (Milković, Šupe, 2013).

#### **1.9.6. Glazbena kultura**

Sluh je kod slijepih i slabovidnih osoba primarno osjetilo spoznavanja. Glazba im je posebno bliska pa joj se treba posebno posvetiti u odgoju i obrazovanju. Stoga se takva djeca mogu aktivno uključiti u realizaciju svih nastavnih područja koji su propisani planom i programom. Toj djeci pjevanje neće biti problem. Kod učenja novih pjesama učitelj će koristiti metode razgovora, demonstracije, pjevanja i slušne analize. Ukoliko postoje aplikacije vezane za obradu nove pjesme potrebno ih je prilagoditi slijepom djetetu. Na primjeru obrade pjesme „Proljeće u srcu“ prikazuju se aktivnosti u kojima ravnopravno može sudjelovati slijepo ili

slabovidno dijete u razredu. U motivacijskom dijelu sata učitelj će se koristiti tonskim slikanjem, odnosno glazbenom onomatopejom te će metodički voditi razred koji će dočarati zvukove zelene livade u proljetnom cvatu. Potaknut će maštu učenika koji će i sami znati koje je sve zvukove moguće čuti u toj situaciji (pjev ptica, zujanje pčela, bumbara i ostalih kukaca, povjetarac, šuškanje lišća, padanje kiše). Nastavnik tada treba pokazati svoje kompetencije voditelja koji će pomoći djeci da osmisle onomatopeje za svaki zaseban zvuk te nakon podijeljenih uloga dramatizirati jednu situaciju u kojoj se pojavljuju zvukovi prirode, točnije, proljetne livade pune boja i mnoštva različitih zvukova. U ovom primjeru svako dijete u razredu postaje dionica u velikom orkestru proljetnog buđenja prirode. U nastavku sata prelazi se na obradu pjesme po sluhu, po jednom od odabranih metoda. Ovom nastavnim jedinicom uz materijalne ciljeve (naučena nova pjesma, razvijanje vještine točnog i izražajnog pjevanja, razvijanje slušne koncentracije i glazbenog pamćenja...) ostvaruju se i odgojni ciljevi koji su razvijanje interesa za upoznavanjem novih glazbenih sadržaja, te poticanje i razvoj glazbenog ukusa. Sviranje je poticajno za slijepu ili slabovidnu djecu jer korištenjem osjetila opipa i sluha mogu svirati jednako kao i ostala djeca. Orffov instrumentarij, instrumenti vlastite izgrade (bubnjevi, šuškalice, frule...) različite udaraljke, žičani, pa čak i instrumenti s tipkama su korisni u razredu. Slijepo dijete ih s radošću prihvaća. Slijepo dijete usvaja zadano gradivo samo pomoću opipa (za sviranje instrumenta) i sluha. Tako uz razvijanje glazbenog sluha potiče i razvija svoje motoričke sposobnosti. Povezujući glazbenu kreativnost s navedenim nastavnim područjima dobivamo beskrajne mogućnosti rada sa slijepim ili slabovidnim djetetom. Glazbena igra "Gledamo ušima" je prikladna za sudjelovanje slijepog djeteta. Pravila igre su da jedno dijete ima povez preko očiju (ta se uloga može dodijeliti slijepom djetetu), a drugo ga vodi pozivajući da slijedi njegov glas vijugavim putem od jednog dijela sobe do drugog. Pritom pripaziti da se prostor prilagodi slijepom djetetu te da se izbjegavaju prepreke koje bi mogle stvarati probleme u kretanju. Umjesto vlastitim glasom dijete koje vodi može voditi i zvonjavom, šuškanjem ili stvaranjem nekog drugog zvuka. Igra će postati teža kada druga djeca u razredu različitim drugim zvukovima ometaju dijete koje slijedi zadani zvuk. Dijete tom igrom razvija slušnu percepciju i od mnoštva zvukova prepoznaje i prati određeni zvuk.

Treba otkriti i razvijati glazbene sposobnosti slijepe i slabovidne djece. Na potpuniju socijalnu inkluziju od predškolske i školske dobi bitno utječe aktivno bavljenje glazbom. Za razliku od ostalih nastavnih predmeta u kojima će mnoge zadaće svladati naučivši ih napamet

i bez razumijevanja, slijepo dijete će samo pomoću osjeta sluha osjetiti i doživjeti glazbu (Milković, Šupe, 2013).

Kod učenika s teškoćom vida postoji jasna i jaka verbalna komunikacija. Učenici s teškoćama vida često ne znaju kako uspješno neverbalno komunicirati. Samo neki učenici posjeduju dobre komunikacijske vještine. Komunikacija između učitelja i učenika u početku može biti otežana i nespontana.



## **2. ISTRAŽIVANJE**

### **2.1. Svrha, cilj i hipoteze istraživanja**

Svrha istraživanja bila je pobliže istražiti i opisati kako je učenik s oštećenjem vida uključen u redoviti sustav odgoja i obrazovanja te primjena adekvatne odgojno-obrazovne podrške učeniku.

Cilj istraživanja bio je ispitivanje načina, oblika i sredstava prilagodbe učeniku s oštećenjem vida na nastavi, za primjenu inkluzivnog odgoja i obrazovanja.

Ovim istraživanjem željelo se ispitati:

1. Način provedbe individualiziranih metodičko-didaktičkih postupaka u poučavanju učenika s oštećenjem vida
2. Uključivanje učenika s oštećenjem vida u redoviti razred temeljem inkluzivnih načela da bi se osjećao uspješnim

Sukladno postavljenim ciljevima istraživanja, postavljene se sljedeće hipoteze:

H – 1 Učenik s oštećenjem vida aktivno sudjeluje u odgojno-obrazovnom procesu te mu učitelji individualiziraju metode, oblike i sredstva sukladno individualiziranom odgojno-obrazovnom programu, koristeći adekvatne individualizirane odgojno-obrazovne zahtjeve

H – 2 Učenik s oštećenjem vida uspješno je uključen u redoviti razredni odjel i prihvaćen je od strane svojih vršnjaka

### **2.2. Metode istraživanja**

Istraživanje je provedeno metodom promatranja. Promatranje je istraživačka metoda kojom prikupljamo podatke o osobinama pojedinaca i grupa. To je moguće postizanjem „bliskosti i prisnosti“ sa grupom pojedinaca i njihovim običajima kroz intenzivnu upletenost u njihovu prirodnoj okolini. Metoda promatranja nije samo gledanje, već je strukturirana aktivnost. Promatra se prema unaprijed određenom planu promatranja i vodi se evidencija o promatranom. Sadrži različite metodološke aspekte: formalne i neformalne intervjue, izravno promatranje, kolektivne rasprave, analize osobnih dokumenata, razne sociometrijske tehnike o socijalnoj strukturi grupe. Promatrač može biti skriven (grupa ne zna da je promatrana) i

otkriven ili javan (grupa zna i razumije to što on radi). Promatrač može sudjelovati ili ne sudjelovati u aktivnostima i radu grupe. Postoje četiri međusobno različite situacije promatranja: skriveno sa sudjelovanjem, skriveno bez sudjelovanja, javno sa sudjelovanjem i javno bez sudjelovanja. Prisutnost promatrača može utjecati na uobičajeni tok zbivanja i ponašanje pojedinaca i cijele grupe. Tada se nastoji prikriti prisutnost promatrača ili ga potpuno uključiti u situaciju koju promatra. Problem kod aktivnog uključivanja istraživača je što smanjuje njegovu objektivnost, a problem skrivenog promatranja je to što ugrožava pravo ljudi na privatnost. Zato je prihvatljivije javno promatranje. Prednost ove metode je što omogućuje da pristupimo mnogim informacijama o radu grupe i pojedinca kojeg se promatra. Najveći nedostatak metode je čovjek – promatrač i njegova individualnost. Vrlo je teško pripremiti se za kvalitetno promatranje. Problem je i privatnost. Kada imamo dopuštenje za promatranje privatnih događaja (aktivnosti) postoji problem. Kada je istraživač prisutan to utječe na ponašanje promatranih osoba ili istraživač postaje uključen i loš promatrač.

Ova metoda je jako spora i dugotrajna, zahtjevana, time i skupa. Istraživač se mora dobro pripremiti za istraživanje. Metoda promatranja je izuzetno zahtjevana, ali ima prednosti i posebnosti (<http://www.ffst.unist.hr/images/50013723/ANCIC-PROMATRANJE.pdf>).

Istraživanje je provedeno tijekom 2015. godine u osnovnoj školi Švarča u Karlovcu. Od 2003. godine škola radi u jednoj smjeni, jutarnjoj, a za učenike od prvoga do četvrtoga razreda organiziran je produženi boravak. Školu pohađa ukupno 332 učenika. U školi djeluju izvannastavne aktivnosti: plesna skupina, lutkari, literarna, mali ekolozi, nogomet, planinari, mali likovnjaci, matematičari, mali radoznalci, pjevački zbor, tamburaški orkestar, sportske navijačice, školski glazbeni sastav, školski knjižničari, likovna grupa, foto sekcija, kemičari, mali povjesničari te mladi tehničari. Škola je uključena u program prevencije ovisnosti i program za darovite učenike. Škola se uključila u humanitarne akcije za teško oboljele učenike njihove škole te planira aktivnosti terenskih nastava i istraživačkih radova.

### 2.3. Ispitanik

F. L. je dječak, učenik petoga razreda, koji polazi redovitu školu te je uključen u redoviti razred s učenicima bez teškoća. Školuje se po redovitom programu uz individualizirane postupke. S obzirom na rješenje o programskoj potpori, učenik se prema vrsti teškoće svrstava u učenike s oštećenjima vida. S obzirom na karakteristike očuvanoga vida, učenik ima samo četiri posto vida od rođenja. U ranoj dobi obavljena je operacija na oba oka. Osim problema s vidom nema nikakvih drugih teškoća te mu je ostali psihofizički razvoj u redu. S učenikom u odgojno-obrazovnom procesu u školi uključena je pomoćnica u nastavi. Učenici s oštećenjem vida bez dodatnih teškoća mogu savladavati redoviti nastavni program ako su im osigurani individualizirani postupci, pomoć edukacijskog rehabilitatora kao i specifična nastavna sredstva i pomagala. Stoga, samo pojedine nastavne sadržaje, koji se usvajaju isključivo vizualnom percepcijom, treba prilagoditi ili individualizirati individualnim potrebama učenika. Temeljem toga, vrednovanje rezultata u procesu odgoja i obrazovanja odvija se kao i kod ostalih učenika u razredu, što znači pisano, usmeno, izradbom praktičnih radova te demonstriranjem određenih vještina.

Interes učenika je sport, tj. taekwondo kojega trenira četiri godine. Također iskazuje veliki interes za sakupljanje novčanica različitih valuta kojih ima mnogo iz cijelog svijeta. Voli se voziti na biciklu i često igra šah. Učenik inače jako dobro uči i prolazi s odličnim uspjehom. Najdraži predmet mu je geografija.

Učenik se koristi elektronskom bilježnicom na nastavi i elektronskim povećalom koje povećava 70 puta. Uz to nosi i naočale. Za pisanje koristi bilježnicu s povećanim redovima i povećalo. Kod kuće ima elektronsko povećalo za gledanje atlasa. Ponekad od učitelja dobije na prijenosnom uređaju gradivo koje onda prebaci na računalo. On ne sjedi sam, s njim u klupi sjedi učenik. Zainteresiran je za rad i uspješno rješava zadatke. Sa učenikom radi pomoćnica u nastavi s kojom zajedno jako dobro funkcionira i surađuje. Asistentica mu pomaže pospremiti knjige u školsku torbu i prati ga u kretanju, kad ide u drugu učionicu. Ono što mu treba od gradiva unaprijed mu mama pripremi nekoliko listova iz knjige uvećano na A3 veličinu. Posuđuje zvučne knjige iz knjižnice u Zagrebu.

## **2.4. Rezultati ispitivanja i diskusija**

U praćenju i radu na nastavi s učenikom F. L. bilo je vidljivo da pri odabiru primjerenih didaktičko-metodičkih pristupa je bilo potrebno procijeniti učenikove sposobnosti, znanja, interese i posebne potrebe. Osobito je važno procijeniti sljedeće sposobnosti djeteta: slušanje, usmeno izražavanje, prostorno i vremensko snalaženje, rukovanje sredstvima za rad, stjecanje radnih navika, čitanje, pismeno izražavanje, računanje i geometrijsko predočavanje.

Učitelji su svoja izlaganja obogatili pričama, slikama, filmovima, audiomaterijalima. To je zanimljivo i djeci koja nemaju teškoće. Dobro je pripremiti za dijete već napisani tekst s osnovnim činjenicama koje treba naučiti – napisan čitko, velikim slovima, s istaknutim imenima, pojmovima, bitnim činjenicama na koje treba obratiti pažnju, podcrtanim bitnim dijelovima i idejama vodiljama. Potrebno je pripremiti audio ili vizualni materijal na temelju teksta. Također je potrebno nabrojati, napisati i izreći sve korake potrebne za izvršenje zadataka (reducirati zadatak u nekoliko izvedivih dijelova, u očekivanim vremenskim okvirima). Korisno je omogućiti alternativne načine rješavanja zadataka, sa reduciranim potrebama za pisanje, verbalno izlaganje, izrada mapa i grafikona, korištenje slikovnog materijala, korištenje diktafona i kalkulatora. Isto tako treba davati pravovremene obavijesti o promjeni aktivnosti (imate pet minuta do završetka tog zadatka i prelaska na drugi...); pravovremeno obavijestiti o očekivanjima u sljedećoj aktivnosti (za sljedeći zadatak trebate...); specificirati sredstva potrebna za izvršenje aktivnosti i sve korake potrebne za izvršenje zadatka. Ukoliko je potrebno, osigurati učeniku pomoć drugih učenika za organiziranje i izvršavanje aktivnosti, odnosno točno mu reći kome se i kako treba obratiti ako zatreba pomoć. Načini i oblici provjeravanja moraju biti primjereni učeniku i njegovim sposobnostima, te djelovati poticajno. Potrebno je podučavati vještine i strategije pri pisanju testa (ispita znanja), koristiti jasne, čitljive i pregledne forme za pisane testove; označiti linijama mjesta za odgovor, uvećati prostor za odgovor, ostaviti dovoljno mjesta za odgovor ako je rukopis neuredan. Ovisno o afinitetima djeteta, dobro je koristiti testove sa zadacima samo na podcrtavanje ili zaokruživanje. Dobro je pismene zadatke skratiti u odnosu na ostalu djecu u razredu te izmjenjivati zadatke i variranje (teški i laki, zabavni i dosadni). Ne isticati pred razredom djetetova ograničenja. Važno je i omogućiti alternativne načine provjere znanja (usmeno, tipkani izvještaji, audio i video prezentacije) kao i omogućiti dodatno vrijeme. Kod usmenog ispitivanja potrebno je strpljenje i čekanje na odgovor, ne prekidati i ne sugerirati, postavljati pitanja na koja se odgovara s „da“ ili „ne“. Kod teškoća u čitanju

znanje provjeravati usmeno ili pročitati pitanje učeniku kod pisanog testa. Učitelji trebaju ocjenjivati sadržaj, ne rukopis. Učenik se ocjenjuje u skladu s njegovim individualnim programom, ocjenama od 1 do 5. Učenika se uspoređuje sa samim sobom, a ne sa drugim učenicima – vrednuje ga se po njegovu programu.

Učenik F. L. u razredu ima uključenog pomoćnika. Pomoćnik u nastavi je osoba koja pruža pomoć prema individualnim potrebama učenika s posebnim potrebama ili teškoćama u razvoju. Pomoćnik u nastavi pruža pomoć koliko je učeniku potrebno, ovisno o sposobnostima učenika. Kod pružanja pomoći treba paziti na budućnost djeteta. Potiče se osamostaljivanje prema mogućnostima djeteta ili učenika s posebnim potrebama. Pomoćnik u nastavi pruža „tehničku pomoć“, a stručni tim škole određuje stupanj i količinu podrške koju pomoćnik u nastavi pruža pojedinom učeniku. Pomoćnik u nastavi u školi nije stručnjak edukacijsko rehabilitacijskog profila, radni terapeut, njegovatelj, učitelj

([https://hr.wikipedia.org/wiki/Pomoćnik\\_u\\_nastavi](https://hr.wikipedia.org/wiki/Pomoćnik_u_nastavi)).

Škola s uključenim pomoćnikom u nastavi pruža pomoć učeniku s teškoćama i ima posebno zaduženje ili plan rada koji je u skladu sa individualnim potrebama učenika. Zaduženja se odnose na svakodnevno i povremeno pružanje podrške.

Primjer zaduženja pomoćnika u nastavi za učenika:

Dolazi 10 minuta prije učenika u školu, učenika dočekuje vani, prihvaća ga od roditelja, uvodi u školu, priprema učenika za ulazak u učionicu (pomoć pri skidanju jakne), u učionici učenika smješta na mjesto, priprema knjige, pribor. U dogovoru s učenikom ili učiteljem, ponekad, zapisuje potrebno gradivo, prepisuje s ploče – rukopisom čitkim za učenika, gramatički i pravopisno točno. Pomaže učeniku u rukovanju priborom za geometriju, također i u likovnom priprema učeniku sav pribor, pridržava ruku učenika, potiče učenika, usmjerava ga na nastavi – pridržava udžbenik, pomaže pri izvedbi praktičnih radova prema naputku učitelja i na zamolbu učenika. Na satu tjelesne i zdravstvene kulture sudjeluje s učenikom u aktivnostima koje učenik može obavljati, na kraju nastave prati učenika do roditelja koji ga vode ili voze kući.

Uz pomoćnika u nastavi nastoji se uključiti učenika uz ostale vršnjake u razredu u svim aktivnostima odgojno-obrazovnog procesa. Učenici u razredu su složni i uzornog vladanja. Pomažu učeniku oštećena vida kada je to potrebno te komuniciraju i družu se s njim. Ne izbjegavaju ga, niti isključuju iz zajedničkih aktivnosti. Na taj način, inkluzivno obrazovanje

omogućava uključivanje učenika među njegove vršnjake te se potvrđuje hipoteza (H-2) da je učenik s oštećenjem vida uspješno uključen u redoviti razredni odjel i prihvaćen od strane svojih vršnjaka, u svom prirodnom socijalnom okruženju.

#### **2.4.1. Metode koje su učitelji koristili u pružanju odgojno-obrazovne podrške**

Tijekom praktičnog iskustva u praćenju učenika s teškoćama F.L. metoda vježbanja na satu tjelesne i zdravstvene kulture ukazala je da je učenik vježbao i radio kao i ostali učenici, ali ne one vježbe i aktivnosti koje bi bile za njega ne podržavajuće. Metoda crtanja pokazala je da učenik crta također kao i drugi, ali uz pomoć povećala. Metoda učenja ukazala je da preko slušalica sluša gradivo i pamti. Može više puta preslušati- na elektronskoj bilježnici ako nešto nije dobro čuo ili zapamtio. S elektronske bilježnice može prebaciti napisano na računalo i ispisati. Uz njeno korištenje može slušati što je napisao i tako najradije uči. To je ujedno i jedna od metoda učenja kojom se on koristi kod kuće. Učitelji pripremaju individualizirane nastavne listove na prijenosnom uređaju koje učenik uvijek ima za uporabu u svom računalu. S obzirom na uočene metode rada u pružanju odgojno-obrazovne podrške, može se zaključiti da učeniku učitelji individualiziraju metode, oblike i sredstva sukladno individualiziranom odgojno-obrazovnom programu, koristeći adekvatne individualizirane odgojno-obrazovne zahtjeve te se, sukladno tome, potvrđuje i prva hipoteza (H-1).

#### **Vrste stilova učenja učenika**

U današnjim učionicama uči se uglavnom auditivno i vizualno. Tijekom nastave učenici se često prilagođavaju okruženju i načinu izlaganja učitelja. Važno je da se učenici priviknu učiti na različite načine, a ne samo one koji su im najprirodniji. Učeći drugim stilovima proširit će svoje mogućnosti (Grgić, Kolaković, 2010).

Podjela na stilove učenja:

##### **Auditivni stil**

Slušanje je ključno za ovaj stil učenja. Auditivni učenici žele čuti obavijest. Oni su iznimno usmjereni na zvukove i glasove iz vlastitoga okruženja pa im je važan učiteljev glas i izgovor. Takvi učenici mnogo više primjećuju, pamte, a poslije i ponavljaju učiteljev ritam govora, brzinu, stanke, naglaske i riječi kojima se koristio u izlaganju. Podatke najbolje usvajaju na nastavi, vježbama ili na konzultacijama. Za auditivni stil učenja prigodna su usmena izlaganja drugih učenika.

## Vizualni stil

Vizualni učenici usvajaju oko 75% novih obavijesti. Istraživanja su pokazala da je manje od 40% učenika vizualno. Može ih se prepoznati i po tome što često imaju problema s verbalnim uputama i važno im je da se primjeri zapišu na ploči ili prikažu pomoću grafoskopa, odnosno projektora. Takvi učenici su dobri u čitanju i analiziranju grafikona i dijagrama, smišljanju priča prema vizualnom materijalu, vole koristiti memo-karte, razne predodžbe. Pomaže im podvlačenje (označavanje drugom bojom) važnih činjenica kako bi što bolje usvojili teško gradivo. Ostvaruju kontakt očima s učiteljem tijekom nastave. Proces učenja odvija se stvaranjem umnih slika i predodžbi, sve se vizualizira u glavi.

## Kinestetički stil učenja

Učenici koji pripadaju kinestetičkom stilu učenja najbolje uče taktilnim putem. Oni usvajaju samo 25% onoga što su čuli ili pročitali. Vidi se da su tjelesno aktivni, ne mogu biti mirni, radni prostor im je često neorganiziran, vole pažnju i osobni kontakt. Važna im je vlastita i tuđa neverbalna komunikacija, često im je važnije kako se nešto kaže, nego što se kaže. Pri izražavanju ne mogu bez gestikulacije. Za njih je učenje nalik igri. Tim učenicima je potrebno puno taktilnih izvora učenja, ali i da uče u pokretu za dobre rezultate. Njima se treba omogućiti da uče u pokretu, da sami crtaju modele ili sheme. Kako bi ih se potaklo u učenju, mogu im se davati kartice s praktičnim zadacima ili razne druge kartice kojima se uči u igri (Grgić, Kolaković, 2010).

Učenik F. L. najčešće upotrebljava auditivni stil učenja. Taj stil mu najviše odgovara jer se oslanja na sluh koji mu je vrlo važan u učenju i pamćenju.

Vještina pisanja pokazala je da za pisanje koristi bilježnicu s povećanim redovima i elektronsko povećalo (Privitak 1). To obavlja sporim tempom. Učenik piše i na elektronsku bilježnicu. Brzo piše, usavršio je. To što napiše se sprema na SD karticu koju može prebaciti na računalo.

Metoda računanja ukazala je da učeniku asistentica na glas diktira zadatke iz matematike iz udžbenika, a on zapisuje u bilježnicu (običnu) i rješava ih (Privitak 2). Ona kontrolira i provjerava da li je točno riješio i zapisao zadatke, pomaže učeniku kod pisanja u bilježnicu (ispravlja ako krivo napiše ili u pogrešnom redu, ako je brojka ili slovo preveliko ili premalo...) Učenik uspješno rješava zadatke uz vrlo malu pomoć asistentice. Govori na glas ono što zapisuje u bilježnicu i dok rješava zadatke. Asistentica mu označava zadatke koji su

zadani za domaću zadaću. Dok piše u bilježnicu služi se elektronskim povećalom, a nosi i naočale.

Analiza je pokazala da učenik koristi dvije metode rješavanja nastavnih listića. Jedna metoda je pisanje na elektronskoj bilježnici u kojoj učenik samo piše odgovore na elektronsku bilježnicu. Učiteljica je na grafoskop stavila listić s pitanjima za ponavljanje. Učenici prepisuju pitanja u bilježnicu i pišu odgovore. Učenik s oštećenjem vida ta pitanja ne prepisuje nego samo piše odgovore na elektronsku bilježnicu. U tome mu pomaže asistentica na način da čita pitanja na glas, a on na elektronsku bilježnicu piše odgovore. Asistentica ga ispravlja ako je potrebno.

Druga metoda je ručno pisanje na uvećanim listićima. Učenik rješava uvećani listić iz radne bilježnice. Ovdje se služi povećalom. Pomoćnica u nastavi opet čita zadatke, a učenik daje odgovore, zaokružuje točne odgovore, dopunjuje rečenice (Privitak 3).

Treba reći s obzirom na postavljenu prvu hipotezu (H-1), kojom se pretpostavilo da učenik s oštećenjem vida aktivno sudjeluje u odgojno-obrazovnom procesu, analiza je pokazala da učenik F. L. uspješno prati nastavu. Važno je istaknuti da učenici s oštećenjem vida na nastavi funkcioniraju vrlo slično redovnim učenicima. Stoga se i prihvaća postavljena hipoteza. Ne zaostaje za vršnjacima u razredu po učenju i usvajanju gradiva. To se najbolje vidi po postignutom odličnom uspjehu. Jedino što je sporiji i treba mu više vremena za određene aktivnosti i radnje. Veliku ulogu u nastavi ima učenikova pomoćnica. Ona pomaže učeniku prepisivati zadatke s ploče diktirajući mu na glas dok učiteljica, primjerice, rješava s ostatkom razreda zadatke na ploči. Podrška pomoćnice u nastavi je u čitanju na glas učeniku, kao i individualizirani pristup kod diktiranja zadataka, a on ih zapisuje sukladno svojem tempu i ritmu pisanja. Kad ispunjava uvećani listić za ponavljanje, pomažu mu podebljana slova i povećalo.

Ako u razredu učitelj stvori pozitivno ozračje prihvaćanja svakog pojedinog, pa tako i djeteta s oštećenjem vida, ostala djeca će uvažavati razliku i pomoć djetetu s posebnim potrebama. Ako je prihvaćen u društvu svojih vršnjaka, učenik oštećena vida neće imati negativne emocije na vlastiti hendikep, niti će se povlačiti iz društva i razvijati negativan osjećaj različitosti. Dobro je ako učitelj uočava i pohvaljuje radnje u kojima se dijete ističe. Očekuje se da dijete s oštećenjem vida polaskom u školu već ima određeni stupanj socijalizacije.



Istraživanja su pokazala da učenici oštećena vida s boljim školskim uspjehom imaju i bolji položaj u razrednoj skupini. Možda je to što postiže dobar školski uspjeh razlog što su učenika, F. L. o kojem se govori, ostali učenici u njegovom razredu dobro prihvatili. Školski uspjeh je važna komponenta uspješne socijalizacije kojom možemo utjecati na njihovu integraciju. Ipak, bolji školski uspjeh ne znači automatski i bolji položaj u razredu jer on ovisi o drugim čimbenicima (dob, spol, intelektualni status, crte ličnosti) (Fajdetić i sur., 2007).

### 3. ZAKLJUČAK

Ovim istraživanjem kroz praćenje i analizu učenika, može se zaključiti da učenik nema teškoća kod usvajanja odgojno-obrazovnih zahtjeva. Uspješno savladava i razumije nastavne sadržaje kao i drugi učenici. To se može vidjeti iz praćenja rezultata koje učenik postiže. Učenik s oštećenjem vida se dobro adaptirao u razred. Ostali učenici su ga prihvatili bez obzira na njegovo stanje i poteškoću. Pomažu mu ako je to potrebno i komuniciraju s njim. Ne izbjegavaju ga, niti isključuju ili izoliraju. Time je ostvarena uspješna odgojno-obrazovna inkluzija. Različiti učenici s različitim obrazovnim potrebama su veliki izazov za učitelje. Zato učitelji moraju raditi timski sa stručnim suradnicima i roditeljima. U odgojno-obrazovnom procesu angažman učitelja je jedan od najvažnijih. To podrazumijeva sustavno stručno usavršavanje učitelja i stručnih suradnika. Za slijepu i slabovidnu djecu sluh je primarno osjetilo spoznaje, pa su zato i metode rada usmjerene na slušnu percepciju. Treba posvetiti pozornost jasnim uputama prije čitanja, neke druge aktivnosti ili glazbenim aktivnostima. Primjena računala kod slijepe djece trebala bi postati svakodnevica. Slijepoj djeci se pruža mogućnost aktivnog života u kojem će sami biti sposobni privređivati, voditi aktivnu brigu o sebi i doprinositi dobrobiti društva u cjelini. Kada učitelj u razredu ima slijepo dijete mora imati na umu osnovni cilj odgojno-obrazovne inkluzije, a to je socijalizacija slijepog djeteta. Slabovidno dijete ne smije doživljavati negativna socijalna i emocionalna iskustva već biti partner u radu ostaloj djeci. Svoju zadaću učitelji ne realiziraju samo obrazovnim zadacima u nastavi već i kroz otvorenu komunikaciju i funkcioniranje u međuljudskim odnosima. Moraju razvijati toleranciju i socijalnu osjetljivost, zajedništvo, suradnju, a posebno uvažavajući razlike. U takvom okruženju učitelji mogu slabovidnom djetetu omogućiti radost učenja. Bilo bi nužno učenicima s oštećenjem vida osigurati što optimalnije uvjete za rad – veću dostupnost knjiga na Brailleovom pismu te olakšan pristup modernoj informatičkoj opremi koja im omogućava brže i lakše svladavanje školskog gradiva i povećava njihovu samostalnost što je i cilj inkluzije (Runjić i sur., 2001).

## LITERATURA:

1. Fajdetić A., Poljan I., Megyery M., Lukić A., Matok D., Šestić G., Paković B., Sajković M., Rotim I., Košćec R., Nenadić K. (2007). Učenik s oštećenjem vida u redovitoj školi, Upute za odgojitelje, učitelje, nastavnike i roditelje djece s oštećenjima vida koja su integrirana u redovite škole, Hrvatski savez slijepih, Zagreb.
2. Fajdetić A., Nenadić K. (2012). Prilagodba nastavnih sredstava slijepim i slabovidnim učenicima, Smjernice i upute za izradu prilagođenih taktilnih prikaza, Hrvatski savez slijepih, Zagreb.
3. Fisher G., Cummings R. (2008). Djeca s poteškoćama u učenju, Veble commerce, Zagreb.
4. Galić-Jušić I. (2004). Djeca s teškoćama u učenju, Ostvarenje, Lekenik.
5. Grgić A., Kolaković Z. (2010). Stilovi i strategije u nastavi hrvatskoga jezika kao inoga jezika. LAHOR (online), Dostupno na: [hrcak.srce.hr/file/97349](http://hrcak.srce.hr/file/97349) (5.9.2015.)
6. Igrić Lj. i suradnici (2015). Osnove edukacijskog uključivanja, Školska knjiga, Zagreb.
7. Jurić-Šimunčić A., Cotić A., Hudolin V. (1982). Teškoće u učenju i vladanju, Priručnik za nastavnike viših razreda osnovne škole i pripremnog stupnja usmjerenog obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb.
8. Krampač-Grljušić A., Marinić I. (2007). Posebno dijete, priručnik za učitelje u radu s djecom s posebnim obrazovnim potrebama, Grafika, Osijek.
9. Kudek Mirošević J., Granić M. (2014). Uloga edukacijskog rehabilitatora – stručnog suradnika u inkluzivnoj školi – priručnik, Alfa, Zagreb.
10. Milković J., Šupe T. (2013). Praktične aktivnosti za rad s djecom oštećena vida, Hrvatski savez slijepih, Zagreb.
11. Pravilnik o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu i odgojno-obrazovnoj skupini u osnovnoj školi (NN, 124/2009 i 73/2010)
12. Prskalo I., Jurčević Lozančić A., Braičić Z., ur. (2014). Suvremeni izazovi teorije i prakse odgoja i obrazovanja: 14. Dani Mate Demarina. Topusko: Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
13. Runjić T., Znaor M., Oberman-Babić M. (2001). Razlike u sociometrijskom položaju učenika oštećena vida glede školskog uspjeha. Napredak, 142 (1), str. 77-88.
14. Strugar V. (2014). Učitelj između stvarnosti i nade, Alfa, Zagreb.
15. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi u Republici Hrvatskoj: Narodne novine, br. 87/2008, 86/2009, 92/2010, 105/2010, 90/2011, 5/2012, 16/2012, 86/2012,

126/2012, 94/2013 i 152/2014)

16. Zrilić S., Košta T. (2008). Specifičnosti rada sa slijepim djetetom u vrtiću i školi s posebnim naglaskom na slušnu percepciju. UDK: 376.3-053.5. Dostupno na: [www.ffzg.unizg.hr/.../Zrilic,%20S.%20%20Djeca%20s%20posebnim%20...](http://www.ffzg.unizg.hr/.../Zrilic,%20S.%20%20Djeca%20s%20posebnim%20...)(1.10.2015.)

17.

[http://www.nadbiskupijasplit.com/katehetski/centri/Rad\\_s\\_djecom\\_s\\_ostecenjima\\_vida.pdf](http://www.nadbiskupijasplit.com/katehetski/centri/Rad_s_djecom_s_ostecenjima_vida.pdf)

18. [http://www.azoo.hr/index.php?option=com\\_content&id=755&Itemid=73](http://www.azoo.hr/index.php?option=com_content&id=755&Itemid=73)

19. [https://hr.wikipedia.org/wiki/Pomoćnik\\_u\\_nastavi](https://hr.wikipedia.org/wiki/Pomoćnik_u_nastavi)

20. <http://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/ostecenje-vida-3/>

21. [hrcak.srce.hr/file/56324](http://hrcak.srce.hr/file/56324)

22. <http://www.ffst.unist.hr/images/50013723/ANCIC-PROMATRANJE.pdf>

## KRATKA BIOGRAFSKA BILJEŠKA

### OSOBNİ PODATCI:

Ime i prezime: Stella Sudar

Datum i mjesto rođenja: 29.12.1990., Karlovac

Adresa: Smičiklasova 25 a, 47000 Karlovac

Telefon: 098/137 36 56

E-mail: [stellasudar90@gmail.com](mailto:stellasudar90@gmail.com)

### OBRAZOVANJE

- 2009. – 2015. Učiteljski fakultet, Zagreb-Odsjek u Petrinji, smjer: razredna nastava modul: odgojne znanosti
- 2005. – 2009. Ekonomsko-turistička škola, Karlovac

### RADNO ISKUSTVO

- Honorarni poslovi preko Student servisa 2012.-2015.
- Stručno-pedagoška praksa u OŠ „Grabrik“, Karlovac (rad u razrednoj nastavi)

### VJEŠTINE

- Rad na računalu, aktivno korištenje MS Office paketa
- Strani jezici- engleski jezik aktivno u govoru i pismu, njemački i talijanski jezik pasivno u govoru i pismu

### HOBI I INTERESI

- Tenis, odbojka, rolanje, vožnja biciklom

### OSTALO

- Bračno stanje- neudata

Izjavljujem da sam diplomski rad na temu „Učenici s oštećenjem vida“ izradila samostalno uz potrebne konzultacije, savjete i uporabu navedene literature.

Stella Sudar

---